

Γεώργιος Η. Ορφανός (Απεραιός)

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821 ΚΑΙ Ξελευθερία

Ο καρπός του αγώνα των Ελλήνων ή δωρεά των ξένων;

Δ' ΜΕΡΟΣ

Χανιώτικα νέα

Οι Έλληνες της Ξενιτιάς

Σημαντική θεωρείται από πολλούς ιστορικούς η συμβολή των ελληνικών παροικιών στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες όχι μόνο στην ιδεολογική προετοιμασία του εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα του 1821, αλλά και στην υλική στήριξη της Επανάστασης σε όλη την πολύχρονη διάρκειά της.

Σχετικά με τις παροικίες των Ελλήνων, αξιωματικά, πρώτα από όλα, το ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία, από τη μια ευνοούσε, αντικειμενικά, τη διαμόρφωση της αστικής τάξης των Ελλήνων, ακριβώς επειδή τη χρειαζόταν, από την άλλη όμως την παρεμπόδιζε, όντας η ίδια ένα κράτος του οποίου το θεσμικό πλαίσιο ανταποκρινόταν σε φεουδαρχικές σχέσεις παραγωγής. Οι Έλληνες, για να μπορέσουν να ασκήσουν τις δραστηριότητες τους κάτω από καλύτερες συνθήκες, εξακτινώνονταν σε ολόκληρη σχεδόν την Ευρώπη, ιδρύοντας παροικίες. Στο βαλκανικό και κεντροευρωπαϊκό χώρο, οι Έλληνες ελέγχουν τις χερσαίες μεταφορές, όπως ελέγχουν και ένα μεγάλο μέρος των θαλασσιών μεταφορών στην ανατολική Μεσόγειο. Υπάρχουν και οι περιπτώσεις Ελλήνων επιχειρηματιών, των οποίων η έδρα των επιχειρήσεων βρίσκεται μέσα στον οθωμανικό χώρο, αλλά οι επιχειρηματικές τους δραστηριότητες εκτείνονται και στο εξωτερικό.

Έλληνες ζούσαν διάσπαρτοι σε όλη την Ευρώπη, στη Μ. Ασία και την Αίγυπτο και ζούσαν αρκετοί απ' αυτούς με τον πόθο της απελευθέρωσης της σκλαβωμένης πατρίδας. Μπορεί να είχαν οικονομική άνεση λόγω του εμπορίου και να είχαν λάβει σημαντική μόρφωση ή να κατείχαν αξιόλογο κοινωνικοπολιτική θέση, αλλά δεν ξεχνούσαν και τους υπόδουλους αδελφούς.

Ας προσπαθήσουμε, στο παρόν κεφάλαιο, να εξετάσουμε το ρόλο των Ελλήνων της Ξενιτιάς κατά τα χρόνια της Επανάστασης, πέραν των Φαναριωτών, για τους οποίους έχει ήδη γίνει χωρίτερα ειδική αναφορά. Θα ξεκινήσουμε, πρώτα – πρώτα, με ό,τι γινόταν σε διάφορες πόλεις της Ιταλικής Χερσονήσου. Στην Τεργέστη, το Λιβόρνο, την Αγκώνα, τη Νάπολη οι Έλληνες βοηθούν τον Αγώνα, στέλνουν όπλα, πολεμοφόδια, τρόφιμα, οργανώνουν και διευκολύνουν τη μετάβαση εθελοντών πολεμιστών στον επαναστατημένο ελληνικό χώρο, περιθάλλουν τις χιλιάδες των Ελλήνων προσφύγων του πολέμου, που φτάνουν κατά καιρούς στα ιταλικά λιμάνια, και ενισχύουν οικονομικά το νεογέννητο ελληνικό κράτος ήδη πριν την επίσημη αναγνώρισή του από τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις. Δεν έχουν, όμως, οι Έλληνες Ιταλιώτες καμία πολιτική κάλυψη στις προσπάθειές τους να βοηθήσουν την Επανάσταση.

Στην ελληνική παροικία της Τεργέστης, που είναι και η μεγαλύτερη, συναντούν εμπόδια και παρακολουθούν στενά από την αυστριακή μυστική αστυνομία, ενώ μερικοί μεγαλύτεροι έχουν μνηθεί από τα

Ο Αδαμάντιος Κοραΐς (1748 - 1833), σημαντική μορφή του ελληνικού στοιχείου στη Γαλλία στο 1^ο μισό του 19ου αιώνα

1819 – 1820 στη «Φιλική Εταιρεία». Όταν ξεσπά η Επανάσταση στη Μολδοβλαχία, ξεκινούν από το λιμάνι της Τεργέστης εθελοντές, φιλέλληνες και Έλληνες φοιτητές, για να ενωθούν με το στρατό του Αλεξάνδρου Υψηλάντη. Τον Ιούνιο του 1821, ο Δημήτριος Υψηλάντης αναχωρεί από την Τεργέστη για την εξεγερμένη Ελλάδα. Μαζί του τον ακολουθούν φοιτητές, φιλέλληνες και μερικοί Έλληνες της πόλης. Ένα μήνα αργότερα, η Αυστρία απαγορεύει τη μετάβαση Ελλήνων εθελοντών και φιλελλήνων από την Τεργέστη στην Ελλάδα και αναγκάζει έτσι Έλληνες και Ευρωπαίους εθελοντές να ψάχνουν άλλα λιμάνια για να έρθουν στην Ελλάδα, π.χ. τη Μασσαλία της Γαλλίας και από την Ιταλία την Αγκώνα και το Λιβόρνο.

Από το 1821 ως το 1823 φτάνουν στην Τεργέστη από την επαναστατημένη Ελλάδα περίπου 3000 πρόσφυγες. Οι περισσότεροι έρχονται στην Τεργέστη από τα Μικρασιατικά παράλια και όχι μόνο, επειδή ξέρουν ότι θα βρουν στην πόλη συγγενείς και συντοπίτες τους. Είναι πρόσφυγες από την Ήπειρο, την Κύπρο, το Βόλο, την Κωνσταντινούπολη, τις Κυδωνιές, τη Σμύρνη και τη Χίο, καθώς και στρατιώτες από την πεττημένη στρατιά του Αλεξάνδρου Υψηλάντη. Το 30% περίπου των προσφύγων εγκαθίσταται μόνιμα στην πόλη. Προπάντων οι Χιώτες, που καταφτάνουν μετά την καταστροφή της Χίου (Απρίλης 1822), καταφεύγουν στους πλούσιους συγγενείς τους. Μετά το 1830 οι Χιώτες θα κυριαρχήσουν στη ζωή της παροικίας. Η Κοινότητα περιθάλλει και βοηθά οικονομικά τους πρόσφυγες. Συγκεντρώνει χρήματα από δωρεές, εράνους και άτοκα δάνεια αλλά γρήγορα τα έξοδα γίνονται δυσβάσταχτα. Στα χρόνια μετά το 1823, για διάφορους λόγους, οι Έλληνες της Τεργέστης δείχνουν όλο και λιγότερο έμπρακτα το ενδιαφέρον τους για την Επανάσταση.

Οι Έλληνες και Βλάχοι της Ουγγαρίας συμμετείχαν και στην ιδεολογική και πρακτική προετοιμασία της Ελληνικής Επανάστασης. Αρχικά, χρηματοδότησαν την

ίδρυση σχολείων και την αποστολή βιβλίων στις υπόδουλες πατρίδες τους για το φωτισμό του Γένους. Παράλληλα, γνωρίζοντας τη δραστηριότητα του Ρήγα Φεραίου, υποστήριξαν το εγχείρημά του και πολλοί κατατάχθηκαν ανάμεσα στους οπαδούς του. Αρκετοί μύηθηκαν και στη «Φιλική Εταιρεία» και έλαβαν μέρος στον ξεσηκωμό του Υψηλάντη στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Μετά την αποτυχία του, οι ελληνοβλαχικές παροικίες της Ουγγαρίας υποδέχθηκαν και περιέθαλψαν πολλούς αγωνιστές και βοήθησαν όσους κατέφυγαν σε αυτές.

Σε σχέση με τη στάση των Ελλήνων εμπόρων του Άμστερνταμ απέναντι στην Επανάσταση του 1821, έχουμε πληροφορίες μόνο για δύο ονόματα, του Χίου Ταμασάκη και του Πάτμιου Σ. Παλαιολόγου, οι οποίοι έγιναν μέλη του φιλελληνικού Κομιτάτου του Άμστερνταμ και χρηματοδότησαν αποστολή όπλων στην Ελλάδα το 1822.

Ιδιαίτερη μνεία, εφόσον βρισκόμαστε στην Κεντρική Ευρώπη, όμως, πρέπει να κάνουμε και για τον Ελληνισμό, που ζούσε μέσα στη «φωλιά» της ανθελληνικής και αντεπαναστατικής «Ιεράς Συμμαχίας», τη Βιέννη. Η Βιέννη υπήρξε στη διάρκεια των 400 χρόνων της οθωμανικής σκλαβιάς το πνευματικό κέντρο και ο τόπος ελευθερίας για πολλούς Έλληνες. Στην ιστορία της Ελληνικής Διασποράς, λοιπόν, ο Ελληνισμός της Βιέννης έχει διαδραματίσει έναν ξεχωριστό ρόλο, δίνοντας στέγη στους Δασκάλους του Ελληνικού Γένους, προωθώντας την ανάπτυξη των ελληνικών γραμμάτων και, κυρίως, προετοιμάζοντας τον αγώνα της Παλιγγενεσίας του Ελληνικού Έθνους.

Επιπλέον, λόγιοι κληρικοί όπως Άνθιμος Γαζής, Νεόφυτος Δούκας, Κωνσταντίνος Κούμας, καθιστούν τη Βιέννη σπουδαίο πνευματικό κέντρο της προεπαναστατικής περιόδου, ενώ την ίδια εποχή σημειώνεται έντονη εκδοτική δραστηριότητα στα ελληνικά τυπογραφεία της Βιέννης με την εκτύπωση ελληνικών βιβλίων για τη φιλοσοφία, τις φυσικές επιστήμες, τα μαθηματικά, την παιδαγωγική, τη γεωγραφία, την ιατρική. Στα τυπογραφεία των αδελφών Μαρκίδων – Πούλιου εκδίδεται η πρώτη στην ιστορία ελληνική εφημερίδα «Εφημερίς» και κατόπιν μια σειρά άλλων ελληνικών εφημερίδων και περιοδικών, οπότε η Βιέννη μπορεί να ονομασθεί γενέτειρα του ελληνικού Τύπου.

Σ' ό,τι αφορά τη συμβολή των Ελλήνων της Βιέννης στην Ελληνική Επανάσταση, αυτή εστιάζεται ιδιαίτερα στο στάδιο της ιδεολογικής και πρακτικής προετοιμασίας της. Τα ελληνικά βιβλία, οι εφημερίδες, οι ξένες μεταφράσεις που βγήκαν από τα ελληνικά τυπογραφεία της Βιέννης διοχετεύονταν και στον τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο, συμβάλλοντας στην πνευματική αφύπνιση και ιδεολογική εξοικείωση των υπόδουλων Ελλήνων με τις επαναστατικές ιδέες της εποχής και τα «πιστεύω» του Διαφωτισμού.

Την αυστριακή πρωτεύουσα, όμως, επέ-

λεξε και ο Ρήγας Φεραίος ή Βελεστινλής (1757 – 1798) για να εκδώσει το επαναστατικό του υλικό σχεδιάζοντας τον ξεσηκωμό των Ελλήνων. Ο Ρήγας Φεραίος, ο οποίος θεωρείται από πολλούς πρωτομάρτυρας της Ελληνικής επανάστασης. Έγραψε το εθνικοπατριωτικό άσμα «Θούριος» με το οποίο ξεσήκωσε τον από το 1453 σκλαβωμένο στους Τούρκους Ελληνισμό, αλλά η αναφορά του σε τούτο το κείμενο οφείλεται σε ένα άλλο εξίσου σπουδαίο έργο της σύντομης ζωής του. Συνέλαβε την ιδέα της Παμβαλκανικής ομοσπονδίας και προς τούτο σχεδίασε τη «Νέα Πολιτική Διοίκηση των κατοίκων της Ρούμελης, της Μικράς Ασίας, των Μεσογείων νήσων και της Βλαχομοποδανίας» και μια σειρά από χάρτες της ελεύθερης – όπως την ονειρευόταν – ενωμένης Βαλκανικής χερσονήσου.

Στο τυπογραφείο των Μαρκίδων – Πούλιου, λοιπόν, στην πρωτεύουσα της Αυστρίας, τύπωσε το επαναστατικό του μανιφέστο σε 3000 αντίτυπα, τους περίφημους χάρτες του και τη χαλκογραφία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, προοριζόμενα όλα να φτάσουν στην υπόδουλη πατρίδα. Επίσης, στη Βιέννη στρατολόγησε από τους εκεί εγκατεστημένους Έλληνες τους πρώτους συνεργάτες του, πολλοί από τους οποίους βρήκαν μαρτυρικό θάνατο μαζί του (Θ. Τουρούτζιας, Παν. και Ιωάννης Εμμανουήλ κ.ά.), ενώ γρήγορα ο κύκλος των οπαδών του περιέλαβε Έλληνες και από άλλες παροικίες για τη συνέχιση και ολοκλήρωση του έργου του.

Στη Βιέννη, έφταναν Έλληνες που προέρχονταν κυρίως από την Ήπειρο, τη Μακεδονία και τη Θεσσαλία. Αναφορικά με τον αριθμό των Ελλήνων (Γραικών και Βλάχων) της Βιέννης γνωρίζουμε ότι στα 1767 καταγράφηκαν στην αυστριακή πρωτεύουσα 79 Γραικοί και Βλάχοι ορθόδοξοι Οθωμανοί υπήκοοι. Αν στον αριθμό αυτό προστεθούν οι γυναίκες και τα παιδιά τους, τότε οι Γραικοί και Βλάχοι της Βιέννης πρέπει να άγγιζαν τους 300 στα 1767 ενώ ανήλθαν στις 4000 στα 1814, περίοδο ακμής της ελληνικής παροικίας.

Ήδη από την εποχή της αυτοκράτειρας Μαρίας Θηρεσίας (βασιλεύει σαράντα χρόνια, 1740 – 1780) οι Έλληνες έχουν την πρωτοκαθεδρία στο διαμετακομιστικό εμπόριο με την Ανατολή και καθιστούν τη Βιέννη σταυροδρόμι των εμπορικών ανταλλαγών στην Κεντρική Ευρώπη. Η οικονομική ευμάρεια των ελληνικών εμπορικών εταιρειών, πέραν των άλλων, καλλιέργησε και τις προϋποθέσεις της πνευματικής ανόδου της ίδιας της ελληνικής κοινότητας σε μια πόλη όπως η Βιέννη, που ήταν το σπουδαιότερο πνευματικό και πολιτιστικό κέντρο της Κεντρικής Ευρώπης.

Με τη σύσταση της «Φιλικής Εταιρείας», πολλοί Έλληνες της Βιέννης μύηθηκαν στους κόλπους της και αρκετοί κατατάχθηκαν στον «Ιερό Λόχο» του Υψηλάντη που συντρίφτηκε στη μάχη του Δραγατσανίου

(π.χ. Γεώργιος Λασσάνης), ενώ άλλοι κατεβαίνουν στην επαναστατημένη Ελλάδα, για να συμμετάσχουν στον Αγώνα. Οι ελληνικές Κοινότητες της Βιέννης υποστήριξαν οικονομικά την Επανάσταση στέλνοντας χρήματα κι εφόδια, αλλά προσέφεραν και ηθική συμπαράσταση υποδέχοντας και περιθάλποντας γυναικόπαιδα από την επαναστατημένη Ελλάδα και αγωνιστές από άλλες χώρες που χρησιμοποιούσαν την πρωτεύουσα της Αυστρίας ως ενδιάμεσο σταθμό για τη μετάβασή τους στον ελληνικό επαναστατημένο χώρο.

Κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, σ' ό,τι αφορά τη Γαλλία, θα πρέπει να επισημάνουμε το ρόλο του ελληνικού στοιχείου σε Παρίσι και Μασσαλία. Καταρχάς, θα μας απασχολήσει η Μασσαλία, εφόσον υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα σημεία επιβίβασης φιλελλήνων εθελοντών, φόρτωσης όπλων και κάθε είδους εφοδίων με προορισμό την Ελλάδα, καθώς και συχνός τόπος υποδοχής Ελλήνων προσφύγων, ίσως και εξαιτίας του ότι υπήρξε στο βάθος του χρόνου αρχαιοελληνική αποικία. Στους καταλόγους των εθελοντών, λοιπόν, πέρα από φιλέλληνες διάφορων εθνικοτήτων, βρίσκουμε και αρκετά ελληνικά ονόματα (Δ. Νάζος, Γ. Λάμπρος, Ι. Μιχαλάκης, Ν. Ζούκας, Δ. Εμμανουήλ κλπ.).

Είναι γνωστό, επίσης, και ότι κάποιοι εύποροι έμποροι όπως π.χ. ο Πρασάκης, ο Πετροκόκκινος, ο Ράκης, ο Όμπρος, ο Αργέντης κ.ά. συμμετείχαν στις φιλελληνικές οργανώσεις και αναλάμβαναν συχνά την ευθύνη της οργάνωσης και χρηματοδότησης των φιλελληνικών αποστολών. Οι πιο δραστήριοι μάλλον υπήρξαν οι Πρασάκηδες που μέσα στα 1825 χρηματοδότησαν δύο αποστολές που στοίχισαν 125.000 φράγκα η μία και 59.000 φράγκα η άλλη. Παρόντες ήταν και στη διοργάνωση της υποδοχής Ελλήνων προσφύγων που άρχισαν να φτάνουν στο γαλλικό λιμάνι ήδη από τον Ιούλιο του 1821. Πρώτα έφτασαν περίπου 30 Κύπριοι, στη συνέχεια κάποιοι Θεσσαλονικείς με προεξάρχουσες τις οικογένειες Καφατζόγλου και Καρίσση, ενώ μεγαλύτερος ήταν ο αριθμός των διαφυγόντων από τις σφαγές της Σμύρνης και της Χίου που βρήκαν καταφύγιο στη Μασσαλία. Κάποιοι από αυτούς, ιδιαίτερα οι τελευταίοι, κατέλυσαν σε γνωστές τους οικογένειες που διέμεναν χρόνια εκεί, για τους υπόλοιπους όμως τα πράγματα δεν ήταν και πολύ εύκολα. Συχνά, αντιμετώπιζαν πρόβλημα τροφής και στέγης, καθώς τα χρήματα των φιλελληνικών οργανώσεων δεν αρκούσαν. Μερικοί από τους πρόσφυγες, όμως, παρέμειναν στη Μασσαλία και προσπάθησαν με κάθε τρόπο να επιβιώσουν, ενώ άλλοι αναζήτησαν καλύτερη τύχη σε άλλες ελληνικές παροικίες ή επέστρεψαν σε λίγα χρόνια στην Ελλάδα.

Ο αριθμός των Ελλήνων εμπόρων που διέμεναν μόνιμα στο Παρίσι έμεινε περιορισμένος κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Ωστόσο, η γαλλική πρωτεύουσα έμελλε να γίνει ένα από τα κέντρα όπου θα εκδηλωνόταν η σύγκρουση ιδεών πάνω σε ζωτικά θέματα της ελληνικής κουλτούρας

(π.χ. γλώσσα, εκπαίδευση, σχέση με δυτικό πολιτισμό κλπ.).

Πρωταγωνιστές της σύγκρουσης ο Α. Κοραής από τη μια μεριά και ο Π. Κοδρικάς από την άλλη στα χρόνια αμέσως πριν από την Επανάσταση διασταύρωσαν πολλές φορές τα ξίφη τους πάνω σ' αυτά τα ζητήματα, ενώ η φιλολογική διαμάχη συχνά εκτροχιάστηκε ανώνυμη λιβελλογραφία γεμάτη προσωπικές επιθέσεις, συκοφαντίες και απίστευτο υβρεολόγιο. Δημοσιογραφικό όργανο εμπνευσμένο από τις πεποιθήσεις του πρώτου φαίνεται να ήταν το ελληνικό περιοδικό «Μέλισσα» που εκδιδόταν στο Παρίσι από το 1819 ως το 1821 από τον Κ. Νικολόπουλο.

Πάντως, με την έναρξη της Επανάστασης του 1821, οι δύο αντίπαλοι λόγοι έστρεψαν τη δραστηριότητά τους προς κοινή κατεύθυνση γράφοντας υπομνήματα και κάνοντας συνεχή διαβήματα προς τις γαλλικές αρχές να ενισχύσουν τον αγώνα των Ελλήνων. Πρωτοστάτησαν επίσης στη διοργάνωση αποστολών φιλελλήνων εθελοντών αλλά και πολεμοφοδίων καθώς και στην υποδοχή προσφύγων στη γαλλική πρωτεύουσα.

Αξίζει να σημειωθεί ακόμα και η σύσταση, το 1819, μιας μυστικής ελληνικής οργάνωσης από τους Έλληνες του Παρισιού με την ονομασία «Ελληνόγλωσσον Ξενοδοχείον», που είχε ως σκοπό να φροντίζει για τις ανάγκες των συμπατριωτών τους. Πρωτεργάτες σ' αυτή την ενέργεια υπήρξαν ο Γ. Ζαλίκου, καθώς και ο Α. Τσακάλωφ, ένας εκ των κατοπινών ιδρυτών της «Φιλικής Εταιρείας».

Ας περάσουμε από τη Γαλλία στην Ανατολική Ευρώπη. Καταρχάς, ας γίνει μνεία για τους Έλληνες της Τρανσυλβανίας σε Σίμπιο και Μπρασόφ, οι οποίοι προσέφεραν καταφύγιο σε ομοεθνείς τους λόγιους, εμπόρους, σπουδαστές από τις Ακαδημίες του Ιάσιου και του Βουκουρεστίου και από άλλα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια και σ' όσους προσπαθούσαν να ξεφύγουν από τις αντεκδικήσεις των Τούρκων στις παραδουνάβιες ηγεμονίες. Συνάμα, παρείχαν και βοήθεια σε πολλούς μαχητές του Αγώνα της ανεξαρτησίας, στηρίζοντας έτσι με τον τρόπο τους τις επαναστατικές δυνάμεις του Ελληνισμού.

Από τα τέλη του 18ου αι., οι Έλληνες στη Ρωσία ζούσαν κάτω από την επίσημη πολιτική της Προστασίας του Τσάρου. Οι Τσάροι της Ρωσίας ήθελαν ενιαία την Οθωμανική Αυτοκρατορία και την υποστήριζαν οσάκις οι άλλες ευρωπαϊκές Δυνάμεις (Αυστροουγγαρία, Γαλλία, Αγγλία) «έβαζαν στο μάτι» κάποιες πλουτοπαραγωγικές επαρχίες του Σουλτάνου (Μέση Ανατολή, Αίγυπτος π.χ.), ενώ η Ρωσία, όταν ο Σουλτάνος δεν της «έκανε τα κατίρια», υπονόμεινε την Τουρκία, είτε έμμεσα, υποστηρίζοντας τις εξεγέρσεις των υπόδουλων βαλκανικών λαών, είτε άμεσα, πολεμώντας εναντίον της. Οι πόλεμοι της Ρωσίας εναντίον της Τουρκίας αναπτέρωσαν τις ελπίδες των υπόδουλων χριστιανών, που έτρεχαν να σταθούν στο πλευρό της και εξεγείρονταν κατά του Οθωμανού δυνάστη.

Όταν τα συμφέροντά της επέβαλλαν στη Ρωσία ελιγμούς και αλλαγή πολιτικής, οι εξεγερμένοι αφήνονταν στο έλεος του δυ-

νάστη, συχνά με τραγικά για αυτούς αποτελέσματα. Οι Έλληνες του Ελλαδικού χώρου υπέπεσαν σ' αυτή την «παγίδα» πολλές φορές (Ορλωφικά, Δασκαλογιάννης κ.α.).

Παρ' όλ' αυτά, τα μέτρα που έλαβε μια πασίγνωστη Τσαρίνα της Ρωσίας, η Αικατερίνη 2η η Μεγάλη, στα τέλη του 18ου αιώνα (ήταν στο θρόνο 1762 – 1796), για την εμπορική και πληθυσμιακή ανάπτυξη της Ρωσίας, στάθηκαν ισχυρά άμεσα κίνητρα για τη δυναμική εμφάνιση της ελληνικής προεπαναστατικής εμπορικής ναυτιλίας και έφεραν τον ελληνισμό πιο κοντά στη Ρωσία, παράλληλα και με τη σημαντική παρουσία ελληνικών παροικιών επί ρωσικού εδάφους. Δεν πρέπει, λοιπόν, να ξεχνάμε και το σπουδαίο ρόλο που έπαιξαν οι διευκολύνσεις στην ελληνική ναυσιπλοΐα και τις οποίες έφερε η συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774).

Ονομαστές ελληνικές κοινότητες καταγράφονται κυρίως στη Νίζνα, στη Μαριούπολη και στην Οδησσό. Στη Νίζνα, η ελληνική κοινότητα αναγνωρίστηκε με Ουκάζιο το 1657 και οι Έλληνες εκεί είχαν αυτοδιοίκηση. Γνωστό είναι το Γραικικό Μαγιστράτο της Νίζνης. Στη Μαριούπολη, η κοινότητα συγκροτήθηκε το 1778. Τα μέλη της έλαβαν μεγάλες εκτάσεις γης και απαλλάχθηκαν για δέκα χρόνια από κάθε φορολογία.

Τα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα, όμως, οι Έλληνες εκμεταλλεύτηκαν και τη γενικότερη ευρωπαϊκή κρίση (Γαλλική Επανάσταση, Ναπολεόντειο Πόλεμοι, καταστροφή της αγροτικής παραγωγής και συνακόλουθη σιτοδεία που διαδέχτηκε τους πολέμους αυτούς), για να αυξήσουν τη συμμετοχή τους στο εμπόριο της Μεσογείου. Το εμπόριο στην περιοχή της νότιας Ρωσίας ήταν πρώτιστα εμπόριο σιτηρών. Και οι Έλληνες έμποροι κατείχαν τη μερίδα του λέοντος στις εξαγωγές δημητριακών, την εποχή αυτή.

Η κοινότητα της Οδησσού, λοιπόν, από τα τέλη του 18ου αι., ήταν από τις πιο ανθούσες, με εκκλησίες, εκπαιδευτήρια, σωματεία, λέσχες κ.ά. Μεταξύ 1819 και 1849 η Οδησσός υπήρξε ελεύθερο λιμάνι και επηρεασμένη από το πνεύμα της εποχής, τη φιλανθρωπία και τον τεκτονισμό, είχε όλες τις προϋποθέσεις, ώστε να προλειάνει εκεί ο Ελληνισμός το ιδεολογικό έδαφος για έναν απελευθερωτικό αγώνα με την ίδρυση της «Φιλικής Εταιρείας» (1814), της «Γραικικής Φιλανθρωπικής Εταιρείας» (1821) και του «Ελληνικού (Αυτοκρατορικού) Επικουρικού Κομιτάτου» (1821 – 1831).

Ο 19ος αιώνας, λοιπόν, ξεκίνησε με έναν ακόμα ρωσοτουρκικό πόλεμο, που άρχισε το 1806, αλλά στην αρχική του φάση οι εχθροπραξίες ήταν ακατάστατες, δεδομένου ότι η Ρωσία δεν έδειχνε θετική να θεθεί επικεφαλής σε μια χριστιανική «σταυροφορία» κατά της Τουρκίας. Όταν, όμως, το 1811 μπροστά στην ενδεχόμενη απειλή του Ναπολέοντα του Μεγάλου, η Ρωσία, με το που κατάλαβε ότι η Γαλλία έπειτα από την Κεντρική Ευρώπη θα «έβαζε στο μάτι» και την Ανατολική αλλά και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, επείδωσε μια αποτελεσματική λύση στα νότια

σύνορά της. Μια επιτυχής εκστρατεία του στρατάρχη Μ. Ι. Κουτούζοφ (Μιχαήλ Ιπλarioнович Γολениτσεβ-Κυтузов, 1747 – 1813), το 1811 – '12, υποχρέωσε την Τουρκία, με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου (28 Μαΐου 1812), να παραχωρήσει στη Ρωσία τη Βεσσαραβία.

Η Ρωσία, το 1812, με Τσάρο τον Αλέξανδρο τον 1ο, είχε, πλέον, εξασφαλίσει ολόκληρη τη βόρεια ακτή του Ευξείνου Πόντου και δεν κινδύνευε από γαλλικές επεκτατικές «βλέψεις» και προς την περιοχή εκείνη. Επιπλέον, με την ίδια συνθήκη, ο Σουλτάνος Μαχμούτ ο 2ος και η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν θα είχαν στρατιωτικές δυνάμεις στη Μολδοβλαχία, ούτε και το δικαίωμα στρατιωτικής επέμβασης, αλλά διέθεταν στρατιωτικές δυνάμεις από τα εδάφη των Παραδουνάβιων ηγεμονιών μονάχα στο φρούριο της Βράιλας, μιας πόλης της σημερινής Ρουμανίας, με ανθρωπό, κατά τον 19ο αιώνα, ελληνικό πληθυσμό.

Αξίζει, επίσης, ανάμεσα σ' όσα ευνοούσαν τις ελληνικές παροικίες επί ρωσικών εδαφών, να γραφεί και το ότι οι Ρώσοι, μετά το 1812, εφάρμοσαν το σχέδιο μιας επιτροπής μετοικεσίας, το οποίο προέβλεπε την εγκατάσταση χριστιανών από τον Οθωμανικό Πόντο στον Καύκασο. Οι μετακινήσεις αυτές, όμως, προχώρησαν με αργούς ρυθμούς για διάφορους λόγους τότε, αλλά κλιμακώθηκαν μετά από κατοπινούς ρωσοτουρκικούς πολέμους (1826 – 1827 και 1828 – 1829).

Άλλες σημαντικές ελληνικές κοινότητες καταγράφονται και στις ακόλουθες πόλεις της Ρωσίας: Μόσχα, Πετρούπολη, Ανάπα, Γελεντζίκ, Κρασνοντάρ, Κρίμσκαγια, Μαϊκόπ, Νοβοροσίσκ, Ροστόβ, Σότσι, Σταυρούπολη, Ταγανρόνγκ και Τουάπσε· της Ουκρανίας: Κίεβο, Γιάλτα, Ευπατορία, Θεοδοσία, Κερτς, Σεβαστούπολη, Συμφερούπολη και Χερσόνα· της Γεωργίας: Τιφλίδα, Βατούμ, Πότι, Σοχούμ και στην περιοχή της Τσάλκας.

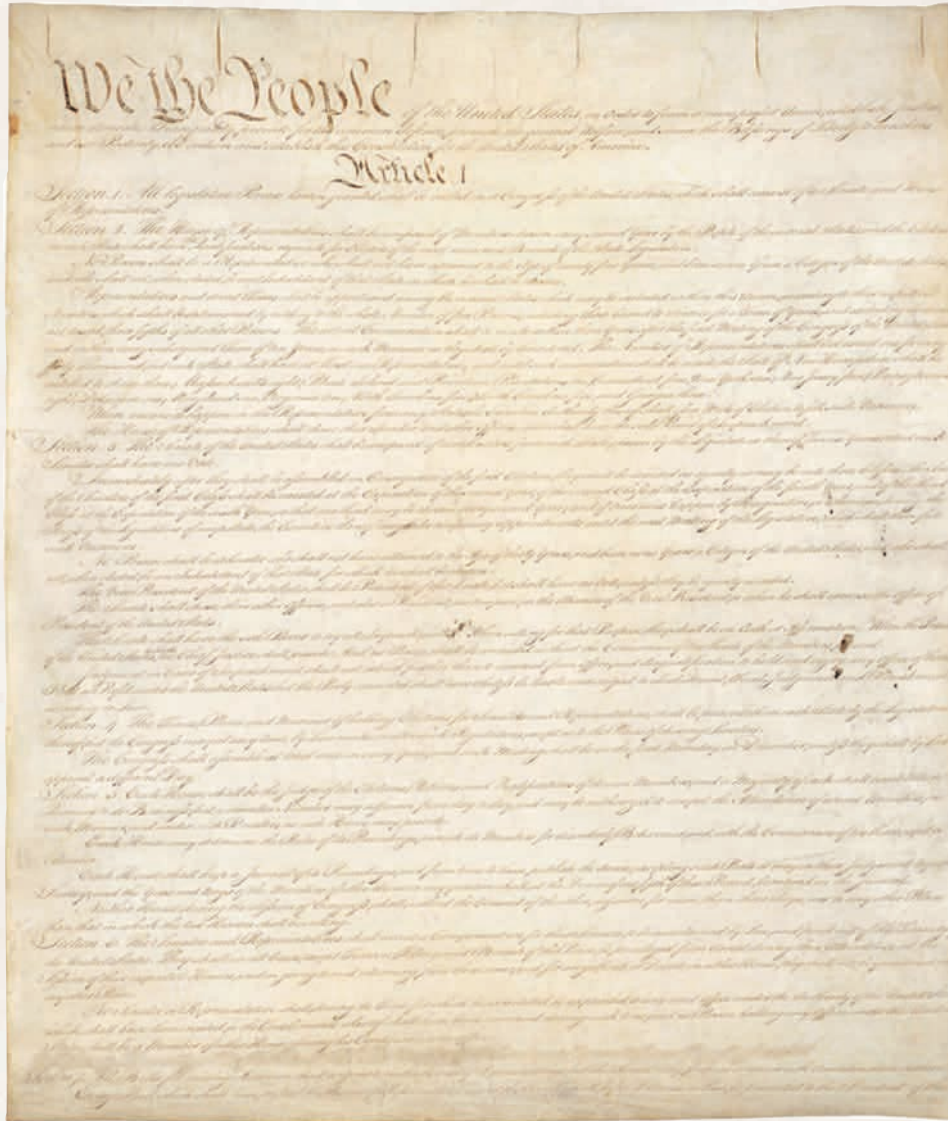
Αφήσαμε για το τέλος την ελληνική παροικία της Αιγύπτου. Τα μηνύματα της «Φιλικής Εταιρείας» έφτασαν και στην Αλεξάνδρεια ένα χρόνο πριν την έναρξη του Απελευθερωτικού Αγώνα (1820). Ο Μωχάμετ Άλυ ήταν ενήμερος της κίνησης, από τις πληροφορίες του Κωνσταντίνου Τσιτσα. Έδειξε ανοχή, όμως, αφού τον ίδιο συνέφερε ό,τι αποδυνάμωνε την κεντρική οθωμανική διοίκηση. Έτσι, σχηματίστηκε μια επιτροπή από τους Έλληνες εμπόρους της Αλεξάνδρειας που ανέλαβε την αποστολή προμηθειών στους αγωνιστές της Πελοποννήσου.

Μετά τη ναυμαχία του Ναβαρίνου (Οκτώβριος 1827) και την καταστροφή του στόλου του Ιμπραήμ, οι αιγυπτιακές δυνάμεις αποχώρησαν, μεταφέροντας μαζί τους ένα μεγάλο αριθμό χριστιανών σκλάβων – αιχμαλώτων από την Πελοπόννησο. Παρόλο που η συνθήκη της Αλεξάνδρειας του 1828 προέβλεπε την απελευθέρωση των αιχμαλώτων, πολλοί κρατήθηκαν ή παρέμειναν με τη θέλησή τους. Πάντως, καθ' όλη τη διάρκεια του Αγώνα, οι Έλληνες έμποροι δεν αντιμετώπισαν προβλήματα στις σχέσεις τους με την αιγυπτιακή διοίκηση.

«Αέρας» δημοκρατικός και φιλελεύθερος!

Το Αμερικάνικο Σύνταγμα (1787) επηρέασε πολύ τα επαναστατικά πολιτειακά κείμενα των Ελλήνων

φέρονται στις Αρχές, για προστασία από τους νόμους τη περιουσίας, της τιμής και της ασφάλειάς τους, για κατάργηση της δουλείας, απαγόρευσης των βασιανιστηρίων και της αυθαίρετης και μη σύννομης σύλληψης ή φυλάκισης των πολιτών, εισάγεται η ανεξιθρησκία παρότι επίσημη θρησκεία θα είναι η Ορθόδοξη χριστιανική. Επιπλέον, γίνεται λόγος για κοινωνική πρόνοια για τις χήρες και τα ορφανά της Επανάστασης, έχουμε συνταγματική κατοχύρωση για την ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας, ενώ, από τα συντάγματα του Άστρους και της Τροιζήνας, αρχίζει ο αγώνας για συστηματική εκπαίδευση της νεολαίας και του επαναστατημένου έθνους, δίχως, όμως, να τεθεί πρόβλημα γλώσσας, μιας και τότε δεν υπήρχαν οι διενέξεις των κατοπινών χρόνων σε καθαρευουσιάνους – δημοτικιστές!

Από την άλλη, το γεγονός ότι στα πρώτα κιάλας άρθρα των Συνταγμάτων δίδεται προτεραιότητα στην κυριαρχία του έθνους (άρθρο 5 της Τροιζήνας) αυτό και μόνο του μαρτυρεί, με το πιο σαφή τρόπο, το δημοκρατικό χαρακτήρα των πολιτευμάτων της Επανάστασης. Κι είναι λογικό να είναι το έθνος το κυρίαρχο όργανο μέσα στην αριγένηνητη πολιτεία, εφόσον, όπως διαβάζουμε στις διάφορες επαναστατικές διακηρύξεις, την Επανάσταση την έκανε όλο το έθνος κι όχι μόνο μια τάξη.

Το δημοκρατικό γνώρισμα αναφαίνεται, επίσης, και από τη συνταγματική κατοχύρωση της διάκρισης των εξουσιών και μάλιστα στο σημείο ότι, σε όλα τα επαναστατικά Συντάγματα, καθιερώνεται η κοινοβουλευτική δημοκρατία, κατά την οποία η νομοθετική εξουσία θα ασκείται από δύο σώματα, το βουλευτικό (: βουλή) και το εκτελεστικό (: κυβέρνηση ή, μετά το 1828, Κυβερνήτης).

Τέλος, ένα ακόμα σημάδι της δημοκρατικότητας των πολιτευμάτων του Αγώνα αποτελούν οι διατάξεις ότι – ενώ δίδεται και αναγνωρίζεται το δικαίωμα του πολίτη ακόμα και σ' όσους φιλέλληνες πολέμησαν στον Αγώνα και αποφάσιζαν να παραμείνουν στην Ελλάδα – όλοι οι μόνιμο κάτοικοι της επικράτειας είναι πολίτες και όλοι έχουν δικαίωμα ψήφου, τη στιγμή που καθολικό δικαίωμα ψήφου δεν ίσχυε ακόμα μήτε στην Αμερική, μήτε στη Βρετανία!

Στη συνέχεια, θα ανιχνεύσουμε κάποια ιδιαίτερα γνωρίσματα σε καθένα από τα τρία συνταγματικά κείμενα των χρόνων του Αγώνα. Και αρχή θα γίνει με τη Διακήρυξη της Εθνικής Ανεξαρτησίας, η οποία, σημειωτέον, προτάσσεται και των τριών Συνταγμάτων της Επανάστασης, έλεγε: «...Το Ελληνικόν Έθνος, το υπό την φρικώδη Οθωμανικήν δυναστείαν μη δυνάμενον να φέρη τον βαρύτερον και

απαραδειγμάτιστον ζυγόν της τυραννίας και αποσείσαν αυτόν με μεγάλας θυσίας, κηρύττει σήμερον διά των νομίμων παραστατών του, εις Εθνικήν, συνηγμένων Συνέλευσιν, ενώπιον Θεού και ανθρώπων, την πολιτικήν αυτού ύπαρξιν και ανεξαρτησίαν». Στη Διακήρυξη αυτή διατυπώνεται επιγραμματικά το όραμα ίδρυσης ενός κράτους-έθνους με δημοκρατικούς – αντιπροσωπευτικούς θεσμούς, η επιθυμία συγκρότησης μιας ενιαίας κοινότητας, την οποία θα έδενε σε μια ενότητα η ελληνική γλώσσα και η κοινή ιστορική παράδοση. Επιπλέον, οι συντάκτες της Διακήρυξης της Εθνικής Ανεξαρτησίας επιζητούσαν να αναγνωριστούν ως πολιτεία που την κυβερνούσαν εκλεγμένοι, «νόμιμοι» αντιπρόσωποι, αίτημα το οποίο σαφώς μπορεί να συνδυαστεί με τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης.

Ας ιδούμε, όμως, και τα τρία επαναστατικά Συντάγματα πιο αναλυτικά: Το Σύνταγμα της Επιδαύρου (1822) αποτελεί το πρώτο Σύνταγμα της επαναστατημένης Ελλάδας. Επίσημα ονομάστηκε «Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος». Η ονομασία αυτή εύκολα κατανοείται, αν λάβει κανείς υπόψη την πολιτική κατάσταση που επικρατούσε την περίοδο εκείνη στην Ευρώπη. Ειδικότερα, οι μονάρχες της Ευρώπης, προκειμένου να διατηρηθεί η κοινωνική γαλήνη και να καταπολεμηθούν κινήματα – μιάσματα, όπως ο ιακωβινισμός και ο καρμποναρισμός, συγκρότησαν το 1815 την «Ιερή Συμμαχία». Αυτή ως στόχο είχε την κατάπνιξη με ένοπλη επέμβαση κάθε φιλελεύθερου κινήματος, οπουδήποτε και αν αυτό εκδηλωνόταν.

Οι αποφάσεις της 1ης Εθνικής Συνέλευσης (20.12.1821) περιλαμβάνουν επίσης όρους ειλημμένους από τον ευρωπαϊκό συνταγματισμό: «Εθνική Βουλή», «Γενική του Έθνους Συνέλευσις», «ελληνικόν έθνος», εκπροσώπηση του έθνους «δια των νομίμων παραστατών του», φροντίδα «περί μόνου του κοινού της Ελλάδος συμφέροντος» και για την «πολιτικήν (...) ύπαρξιν και ανεξαρτησίαν» του Έθνους. Οι απόγονοι του «Έθνους των Ελλήνων», «σύγχρονοι των νυν πεφωτισμένων και ευνομούμενων λαών της Ευρώπης» αποβλέπουν στην «ανάκτησι(ν) των δικαίων της προσωπικής ημών ελευθερίας, της ιδιοκτησίας και της τιμής»: «από τοιαύτας αρχάς των φυσικών δικαίων ορμώμενοι», επιδιώκουν να καταργήσουν την «δουλείαν» και να επαναφέρουν τα «απαλαίωτα και ανεξάλειπτα καθ' εαυτά» «δίκαια» που αποτελούν ίδιο «των λογικών όντων». Με βάση αυτές τις αρχές, «η Ελλάς άπασα μέλλει να κυβερνηθή εφεξής»: τα πολιτικά όργανα πρέπει να διαμορφώνονται και να δρουν «επί της βάσεως του Δικαίου και των ορθών Νόμων» και να εκλέγονται από «πληρεξουσίου Παραστάτας».

Πολλά έχουν γραφεί και ειπωθεί για το πώς και το κατά πόσο τα συνταγματικά κείμενα στη διάρκεια του Ελληνικού Αγώνα προβλέπουν λειτουργία κράτους, που όχι μόνο θα προστατεύει τα ατομικά δικαιώματα των πολιτών, αλλά και θα εξασφαλίζει μια κοινωνική δομή της νεοπαγούς πολιτείας. Για το φιλελεύθερο, λοιπόν, και το δημοκρατικό τους χαρακτήρα έχουν δεχτεί πλήθος επιρροών, από τους Δυτικοευρωπαίους Διαφωτιστές του 18ου αιώνα (Ρουσσώ, Βολτέρος, Μοντεσκιέ, κ.α.), αλλά και από τις προεπαναστατικές συνθήκες των Ελλήνων και τις δύο μεγάλες επαναστάσεις του 18ου αιώνα (Γαλλική και Αμερικάνικη).

Το ζήτημα των εκλογών και της αντιπροσωπείας του λαού έχει κεντρική θέση στα σχέδια Συντάγματος που συντάσσονται μετά την εξέγερση στη νότια Ελλάδα. Τα σχέδια οργάνωσης και η ορολογία έχουν ληφθεί από τον ευρωπαϊκό συνταγματισμό: οι εκλέκτορες πρέπει να «συνίστανται εκ των προκρίτων» κάθε επαρχίας και να επιλέγουν τους εφόρους «εκ των εγκριτοτέρων και των φρονιμοτέρων». Ο «αξιώτερος» πρέπει να αποστέλλεται στην «Εθνική» («Γενική») «Βουλή». Σύμφωνα με άλλο σχέδιο, «ο λαός εκάστης επαρχίας» πρέπει «να εκλέξει τα αξιώτερα μέλη του με ψήφους». Οι εκλεγέντες θα ορίσουν εν συνεχεία «τους γενικούς εφόρους της επαρχίας». Οι έχοντες δικαίωμα ψήφου χαρακτηρίζονται ως «ψηφοφόρα υποκείμενα»: τα «υποκείμενα» κάθε κατηγορίας είναι δε «ισόψηφα». Τα κρατικά όργανα πρέπει να «υπόκεινται εις το καθήκον της ανθρωπότητας, εις τους νόμους και εις τα τοπικά έθιμα». Ένα χρόνο μετά τις εκλογές «πάλιν θέλει έχει το κύρος η σκέψις και απόφασις του λαού».

Ας ιδούμε, όμως, πρώτα – πρώτα, κάποια σημεία, τα οποία ανιχνεύονται στα άρθρα των συνταγμάτων της Πιάδας (1822), του Άστρους (1823) και της Τροιζήνας (1827) και στα οποία προδίδεται το φιλελεύθερο πνεύμα των πολιτευμάτων των επαναστατικών ετών: Όλοι οι Έλληνες είναι – για το Σύνταγμα της Επιδαύρου – «όμοιοι» ή – κατά τα επόμενα Συντάγματα – «ίσοι» ενώπιον των νόμων, έχουν τα ίδια πολιτικά δικαιώματα, διορίζονται, ανάλογα με την «αξιότητά» τους, στις διάφορες θέσεις, είναι ελεύθεροι να διατυπώνουν τις γνώμες τους, φτάνει να μην αντιβαίνουν τις αρχές της χριστιανικής θρησκείας και της κοινά αποδεχτής ηθικής και να μην έχει η γνώμη τους υβριστικό ή συκοφαντικό χαρακτήρα.

Σ' άλλα άρθρα των Συνταγμάτων, βλέπουμε τη διάταξη να μοιράζονται όλες οι εισπράξεις δίκαια και ανάλογα με την περιουσία του καθενός σε όλους τους κατοίκους της επικράτειας, ενώ συναντούμε και άρθρα για δικαίωμα των πολιτών ν' ανα-

Είναι σαφής η διάταξη του συντάγματος της Επιδαύρου, «Όσοι αυτόχθονες κάτοικοι της Επικρατείας της Ελλάδος πιστεύουσιν εις Χριστόν, εισίν Έλληνες και απολαμβάνουσιν άνευ τινός διαφοράς όλων των πολιτικών δικαιωμάτων». Μόνον οι Έλληνες είναι ίσοι απέναντι στο νόμο, μπορούν να αναλαμβάνουν οποιοδήποτε δημόσιο λειτουργήμα (κριτήριο «η αξιότης εκάστου») και απολαμβάνουν προστασίας της ιδιοκτησίας, τιμής και ασφάλειας. Δίπλα στους αυτόχθονες αναφέρονται δύο κατηγορίες κατοίκων: α) οι «έξωθεν ελθόντες» που «εισίν όμοιοι με τους αυτόχθονα κατοίκους ενώπιον των Νόμων», β) όσοι εκ των «ξένων» «έχουσι την επιθυμίαν να γίνωσιν Έλληνες». Ο νόμος ρυθμίζει τη διαδικασία «πολιτογραφήσεως». Από τις επτά παραγράφους αυτού του τμήματος μόνον η τελευταία αφορά όλους τους κατοίκους της χώρας. Ορίζει ότι τα φορολογικά βάρη «διανέμονται δικαίως εις όλας τας τάξεις και κλάσεις των κατοίκων» και συνεπώς εισάγει μια υποχρέωση! Έτσι ο φυσικοδικαικών απηχίσεων τίτλος δεν ανταποκρίνεται στο περιεχόμενο. Έχουμε ένα Σύνταγμα συνταγμένο μόνον για «Έλληνες».

Πρόκειται όμως και για ένα δημοκρατικό Σύνταγμα. Ο λαός είναι η μόνη πηγή της συντακτικής εξουσίας. Τη βασική ιδέα του συνταγματισμού και το πνεύμα του εν λόγω Συντάγματος εκφράζει η επισήμανση του Δ. Υψηλάντη ότι το «πολίτευμα είναι μια έννομη συνθήκη μεταξύ των διοικούντων και διοικουμένων» και αν μεταβληθεί «άνευ της συναίνεσως των διοικουμένων» οι «διοικούντες» υποπίπτουν «εις το μέγιστον αμάρτημα της επιορκίας».

Το πολίτευμα διαμορφώνεται με βάση την αρχή της ισορροπίας νομοθετικού και εκτελεστικού και η μη θέσπιση του αξιώματος του αρχηγού κράτους εκφράζει τη ριζική τομή με το μοναρχικό-δεσποτικό παρελθόν. Συνέπεια της ισότητας των πολιτών είναι ότι «το Βουλευτικόν σύγκειται εκ πληρεξουσίων εκλεγμένων Παραστατών των διαφόρων μερών της Ελλάδος» και τα μέλη του πρέπει να είναι «εξάπαντος» Έλληνες. Πρέπει να σημειωθεί επίσης ότι οι γυναίκες παραμένουν αποκλεισμένες από τα πολιτικά δικαιώματα – σ' αυτό το Σύνταγμα σιωπηρά –, ότι η γλώσσα δεν θεωρείται κρίσιμη για την κτήση της ιθαγένειας και ότι στο Σύνταγμα αυτό – όπως και στα επόμενα – δεν περιλαμβάνονται ρυθμίσεις για τις εθνικές μειονότητες.

Έτσι, παρά τα «τρωτά και κενά» του, το πολίτευμα της Επιδαύρου, ως δημοκρατικό, ονομάστηκε «Προσωρινόν», για να αμβλύνει τη δυσμενή εντύπωση, τη δυσπιστία και τη μήνη των ευρωπαϊκών αυλών. Στη σύνταξη του Συντάγματος της Επιδαύρου συμμετείχε αποφασιστικά όχι μόνον ο πρόεδρος της Εθνοσυνέλευσης, Αλ. Μαυροκορδάτος, αλλά και ο Θ. Νέγρης και ο Ιταλός φιλέλληνας Β. Γκαλλίνα. Το Σύνταγμα αυτό αποτελούνταν από πέντε (5)

τίτλους, που υποδιαιρούνται σε τμήματα και τα τμήματα σε παραγράφους. Στο τέλος περιλαμβάνονταν γενικές διατάξεις με τον τίτλο «Παραρτήματα».

Κατά το Σύνταγμα της Επιδαύρου, η «Διοίκησις» (νομοθετική και εκτελεστική εξουσία) ασκείται από το Βουλευτικόν και το Εκτελεστικόν σώμα. (άρθρο 5θ')

Το Βουλευτικόν ήταν σώμα διαρκές, που το συγκροτούσαν πληρεξούσιοι με ενιαύσια θητεία από διάφορα μέρη της Ελλάδας, σύμφωνα με τον εκλογικό νόμο. («Το Βουλευτικόν σύγκειται εκ πληρεξουσίων εκλεγμένων παραστατών των διαφόρων μερών της Ελλάδος», άρθρο 5ια'). Πρώτος πρόεδρος του Βουλευτικού εξελέγη ο Δ. Υψηλάντης. Ο εκλογικός νόμος, που ψηφίστηκε στις 9 Νοεμβρίου του 1822, όριζε ότι οι βουλευτές εκλέγονται άμεσα, ενώ δεν όριζε ρητά αν η ψηφοφορία θα ήταν μυστική. Το Βουλευτικόν ψήφισε τους νόμους, που όμως δεν είχαν καμία ισχύ χωρίς την «επικύρωση» του Εκτελεστικού (άρθρο 5δ'), έδινε τη συγκατάθεσή του για την κήρυξη πολέμου ή τη συμφωνία ειρήνης (άρθρο 5μ') και είχε το δικαίωμα να κατηγορεί και να κηρύττει, με αυξημένη πλειοψηφία, «έκπτωτους» τόσο τους Υπουργούς όσο και τα μέλη του Εκτελεστικού (άρθρο 5νβ').

Αξιοσημείωτη μάλιστα θεωρείται η προβλεπόμενη ποινική ευθύνη των υπουργών (άρθρο 5πε'). Ακόμα το Βουλευτικόν θα ελέγχει και θα εγκρίνει τον απολογισμό και προϋπολογισμό του κράτους (άρθρο 5μα'), έλεγχε τους στρατιωτικές προαγωγές που αποφάσιζε το Εκτελεστικό (άρθρο 5μβ') και άλλες αρμοδιότητες. Το Εκτελεστικό αποτελούσαν πέντε (5) μέλη «εκλεγμένων εκτός των μελών του Βουλευτικού, υπό Συνελεύσεως επίτηδες αθροισομένης...» (άρθρο 5κ').

Το αιρετό και με ενιαύσια θητεία Εκτελεστικό είχε αρμοδιότητες ανάλογες με εκείνες του αρχηγού της εκτελεστικής εξουσίας. Πρόεδρός του εξελέγη ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και μέλη του οι: Αθανάσιος Κανακάρης (Πάτρα), Ιωάννης Ορλάνδος (Υδρα), Αναγνώστης Δελγηγιάννης (Καρύταινα) και Ιωάννης Λογοθέτης (Λιβαδειά). Μεταξύ άλλων, το Εκτελεστικό «εκτελεί τους νόμους δια των διαφόρων υπουργών του» (άρθρο 5νς'), είχε την αρμοδιότητα να διευθύνει όλες τις δυνάμεις της ξηράς και της θάλασσας (άρθρο 5ξ'), διόριζε τους οκτώ υπουργούς (άρθρο 5ξε') καθώς και τους πρέσβεις και όλους τους διπλωμάτες (άρθρο 5ξζ'). Οι 8 υπουργοί, που διορίστηκαν τότε, ήταν οι εξής: Θεόδωρος Νέγρης (εξωτερικών), Ιωάννης Κωλέττης (εσωτερικών), Νότης Μπότσαρης (πολέμου), Πανούτσος Νοταράς (οικονομικών), επίσκοπος Ανδρούσης (εκκλησιαστικών), Λάμπρος Νάκος (αστυνομίας), Θ. Βλάσης (δικαιοσύνης) και ενώ διορίστηκε για τα ναυτικά θέματα τριανδρία έχουσα ένα μέλος από Ύδρα – Σπέτσες και Ψαρά, τους Φραγκίσκο Δ. Βούλγαρη, Γιάννη Λαζάρου και Χατζηναδρέα Χατζηναργύρη. Στο Εκτελεστικό σώμα αναγνωριζόταν και

δικαίωμα αρνησικυρίας (veto).

Το Δικαστικόν οριζόταν ως «ανεξάρτητον» από το Εκτελεστικόν και το Βουλευτικόν σώμα (άρθρο 5ηζ'). Το Δικαστικόν αποτελούνταν από έντεκα (11) μέλη, τα οποία εκλέγονταν από τη Διοίκηση (άρθρο 5ηπ'), ενώ τη δικαιοσύνη ανένειμαν τα «Κριτήρια» (άρθρο 5ηθ'). Στο Σύνταγμα της Επιδαύρου αναφέρεται ρητά ο «πρωθυπουργός», ο οποίος αποκαλείται «Αρχιγραμματεύς της Επικρατείας». Είναι ο πρώτος μεταξύ των υπουργών. Στις αρμοδιότητές του ανήκει η εξωτερική πολιτική. Σύμφωνα με τον Ανδρ. Δημητρόπουλο, «Το «υπουργικό συμβούλιο» και ο «πρωθυπουργός» του Συντάγματος της Επιδαύρου δεν αντιστοιχούν απόλυτα στη σύγχρονη κυβέρνηση. Οπωσδήποτε ο ρόλος τους, σε σύγκριση με τη σημερινή κυβέρνηση, ήταν υποβαθμισμένος».

Το Σύνταγμα της Επιδαύρου δεν προέβλεπε ασφαλώς το κοινοβουλευτικό σύστημα. Παρά τις διαμάχες πολιτικών και στρατιωτικών, αλλά και εξαιτίας του ίδιου του Αγώνα, η ψήφιση του Συντάγματος αυτού «σηματοδότησε μια σημαντική κατάκτηση στην ιστορική διαδρομή του δημοκρατικού αιτήματος».

Επίσης, ο Αλ. Σβώλος χαρακτηρίζει ως «αξιοσημείωτον» το έργο της 1ης Εθνοσυνέλευσης, «διότι ίδρυσε μετά τώσων αιώνων στέρψιν, το πρώτο εν Ελλάδι ελεύθερον πολίτευμα και ακόμη διότι μαρτυρεί περί της επιδράσεως των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης εις την συνειδησιν στρωμάτων τινών του λαού και των πολιτικών ηγετών αυτού».

Φυσικά, για το Σύνταγμα της Επιδαύρου διατυπώθηκαν όχι μόνο θετικές, αλλά και αρνητικές κρίσεις. Χαρακτηριστική είναι η γνώμη του Ν. Σαρίπολου για το «Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος». Υποστήριξε, λοιπόν, ότι: «Το Σύνταγμα της Επιδαύρου δεν έλαβεν υπ' όψιν ουδέ τας πραγματικές ανάγκας του λαού ουδέ τους εθνικούς θεσμούς της αυτοδιοικήσεως. Η κατάσταση της χώρας απαιτούσε ισχυρή κεντρική εξουσία, έναν μόνον άρχοντα...». Ο Αλ. Σβώλος, πάλι, γράφει πως το Πολίτευμα «λόγω του πολυαρχικού χαρακτήρος του, και συγκεκριμένως λόγω της χρονικώς περιορισμένης θητείας του εκτελεστικού, της ελλείψεως ενόπτιος και ισχύος του πολυμελούς εκτελεστικού, δεν ήτο προωρισμένον να διευκολύνη τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας, ο οποίος πιθανώς θα νυδοκίμει περισσότερο υπό την διεύθυνσιν ενός ή ολίγων προσώπων». Τέλος, ο Αδ. Κοραής θεωρεί ατελείς τις διατάξεις του Συντάγματος που αναφέρονται στα ατομικά δικαιώματα, πιστεύει πως η πενταμελής εκτελεστική εξουσία «θα γεννήσει τη διχόνοια» και επισημαίνει στο έργο του «Σημειώσεις εις το προσωρινόν πολίτευμα της Επιδαύρου» την πληθώρα των υπουργών για τις συγκεκριμένες συνθήκες.

Με τον εκλογικό, όμως, νόμο του 1822, ο «λαός» εκλέγει «εις έκαστον χωρίον» «κοινώς ευυπολήπτους άνδρας». Πρόκειται για τον ορισμό εκλεκτόρων, οι οποίοι

σε δεύτερο βαθμό επιλέγουν τον «Παραστάτην» της επαρχίας στο Βουλευτικόν Σώμα. Οι «Παραστάτες» πρέπει να λαμβάνονται «μεταξύ των εμπρονεστέρων και πθηκοτέρων» της επαρχίας. Ο αριθμός ψήφων κάθε εκλέκτορα εξαρτάται από «την ποσότητα των οικογενειών» που εκπροσωπεί. Για τους εκλεκτορες δεν τίθενται ειδικές προϋποθέσεις, άρα αρκεί η ιδιότητα του «Έλληνας» σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1822. Οι «Παραστάτες» έπρεπε να είναι «αυτόχθονες» ή να έχουν εγκατασταθεί προ πενταετίας στην επαρχία εκλογής και να διαθέτουν «ακίνητα κτήματα». Οι πολιτογραφηθέντες αποκτούν αυτομάτως το δικαίωμα του εκλέγεσθαι.

Οι εκλογές συνιστούν τη βάση της δημοκρατικής οργάνωσης του κράτους/λαού/έθνους. Οι εκλογείς αποτελούν «γενικὴν Συνέλευσιν του έθνους, διότι μόνον το έθνος έχει το δικαίωμα να αποφασίζει κατά την θέλησίν του την Διοίκησιν». Οι εκλεγόμενοι έχουν δε την εξουσία διαταγής, αλλά μόνον όσον διαρκεί η εντολή τους, δηλ. όσο «παρασταίνουσι» το Έθνος. Στη συνέχεια, όπως επισημαίνει μια γλωσσικά και πολιτικά εντυπωσιακή φράση, «γίνονται μερικοί άνθρωποι και προστάζονται». Πιο σημαντικό από την έκφραση δημοκρατικών ιδεωδών σε αφηρημένο επίπεδο είναι το ότι ο εκλογικός νόμος του 1822 εισήγαγε στην Ελλάδα εξ αρχής της νομικής συγκρότησης το γενικό και έμμεσο εκλογικό δικαίωμα, χωρίς να αποδίδει σημασία, όπως ήταν σύνηθες στην Ευρώπη της εποχής εκείνης, στα κριτήρια του επαγγέλματος, της περιουσίας και της μόρφωσης.

Κατόπιν, έχουμε τη 2η εθνοσυνέλευση του Άστρους από τα τέλη Μάρτη του 1823. Εκεί, αναθεωρήθηκε το Σύνταγμα της Επιδαύρου και υπό τη νέα του μορφή ψηφίστηκε ως πυκνότερο και αρτιότερο από το προηγούμενο, στις 13 Απριλίου 1823. Έφερε, όπως προαναφέρθηκε, το ίδιο προοίμιο με το προηγούμενο Σύνταγμα. Μεταξύ, όμως, άλλων, το νέο Σύνταγμα καθιέρωνε ελαφρά υπεροχή της νομοθετικής εξουσίας έναντι της εκτελεστικής, αφού πλέον το δικαίωμα της αρνησικυρίας (veto) της πρώτης έγινε από απόλυτο, αναβλητικό (άρθρο 5ηζ'). Ακόμη, βελτιώθηκε η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων. Με σειρά διατάξεων απαγόρευσε ρητά τη δουλεία, η οποία μάλιστα την ίδια εποχή αναγνωριζόταν από πολλά ευρωπαϊκά κράτη, ορίζοντας ότι «εις την Ελληνικήν Επικρατείαν ούτε πωλείται ούτε αγοράζεται άνθρωπος [...]» (άρθρο 5θ'), καθιέρωσε το δικαίωμα του «νόμιμου» δικαστή (άρθρο 5ηγ') και της ελευθεροτυπίας (άρθρο 5ηπ'). Παράλληλα, επέκτεινε και στους αλλοδαπούς που κατοικούσαν στην Ελλάδα το δικαίωμα της προστασίας της ιδιοκτησίας, της τιμής και της ασφάλειας (άρθρο 5ησ').

Στο Σύνταγμα του 1823, δεν έχουμε μνεία πλέον «περί των γενικών δικαιωμάτων των κατοίκων», αλλά «περί των πολιτικών δικαιωμάτων των Ελλήνων» και

περιλαμβάνει έναν μεγαλύτερο κατάλογο δικαιωμάτων. Το ποιος είναι «Έλληνας» παραμένει αμετάβλητο, ενώ οι «έξωθεν ελθόντες» δεν γίνονται αυτομάτως «Έλληνες». Πρέπει να έχουν «την Ελληνικήν φωνήν πάτριον», να πιστεύουν «εις Χριστόν» και να παρουσιασθούν στις τοπικές αρχές αιτούμενοι «να εγκαταριθμηθώσι δ'αυτής εις τους πολίτας Ελληνας». Στη συνέχεια ορίζεται ότι «όσοι έξωθεν ελθόντες κατοικήσωσιν ή παροικήσωσιν εις την Επικράτειαν της Ελλάδος εισίν ίσοι με τους Ελληνες ενώπιον των νόμων» και απολαμβάνουν προστασίας της ιδιοκτησίας, της τιμής και της ασφάλειας.

Έτσι, διαμορφώνονται δύο κατηγορίες «έξωθεν ελθόντων». Εκείνοι που είναι «Έλληνες» με βάση τη γλώσσα και τη θρησκεία – και αποκτούν την ιδιότητα του πολίτη – και οι μόνιμοι κάτοικοι που απολαμβάνουν ισότητας αλλά στερούνται πολιτικών δικαιωμάτων. Οι ανήκοντες στη δεύτερη κατηγορία χαρακτηρίζονται στην παρ. 12 και ως «αλλοεθνείς», όρος που αντικαθιστά το «ξένοι» του Συντάγματος της Επιδάου και διευκρινίζει την ιδέα της εθνικότητας. Οι «αλλοεθνείς» μπορεί να πολιτογραφηθούν υπό την προϋπόθεση ότι διαμένουν στην Ελλάδα επί 5 χρόνια χωρίς να έχουν διαπράξει ποινικό αδίκημα και έχουν αποκτήσει «ακίνητα κτήματα». Εναλλακτικές προϋποθέσεις είναι τα «μεγάλα ανδραγαθήματα» ή «αι σημαντικά εκδουλεύσεις εις τας χρείας της Πατρίδος» σε συνδυασμό με «χρηστά ήθη». Οι πολιτογραφούμενοι αποκτούν αμέσως τα δικαιώματα του Έλληνα πολίτη με εξαίρεση το δικαίωμα του εκλέγεσθαι που παρέχεται δέκα χρόνια μετά την πολιτογράφηση. Επίσης, έχουμε τη θέσπιση του κριτηρίου της γλώσσας για τους ετερόχθονες, το οποίο έρχεται κοντά στο κριτήριο της θρησκείας.

Σε γενικές γραμμές, μπορούμε να πούμε πως, συγκριτικά με το Σύνταγμα της Επιδάου, οι σχετικές με τα ατομικά δικαιώματα διατάξεις ενισχύθηκαν και διευρύνθηκαν. Αξιοπρόσεκτο είναι και το γεγονός ότι στο Σύνταγμα του Άστρους διακηρύσσεται για πρώτη φορά η αυξημένη τυπική ισχύς του Συντάγματος, καθώς ορίζεται ότι «επ' ουδεμιά προφάσει και περιστάσει δύναται η Διοίκις να νομοθετήσει εναντίως εις το παρόν Πολίτευμα» (ψήφισμα Β' Σύνταγμα Άστρους). Όπως και στην προηγούμενη συνταγματική ρύθμιση, έτσι και κατά το Σύνταγμα του Άστρους, το Εκτελεστικό σώμα εκλέγει επτά (7) υπουργούς και ένα «γενικό γραμματέα», στον οποίο ανατίθενται οι εξωτερικές υποθέσεις (άρθρο 5κδ'). Το Εκτελεστικό σώμα «εκτελεί τους νόμους δια των υπουργών του, καθ' όλην την Επικράτειαν» (άρθρο 5μη'), διορίζει (άρθρο 5νβ') και αλλάζει (άρθρο 5νε') τους υπουργούς και προσδιορίζει τα καθήκοντά τους.

Στο Σύνταγμα αυτό περιλαμβάνονταν

ακόμη διατάξεις που αναφέρονταν στην ποινική ευθύνη των υπουργών (άρθρα 5ξξ', οο'). Τέλος, η 2η Εθνοσυνέλευση ψήφισε νέο εκλογικό νόμο, με τον οποίο το δικαίωμα του εκλέγειν ανήκε πλέον στους έχοντες την ιδιότητα του «ανδρός» και όχι του «γέροντος», ενώ η εκλογική ηλικία γινόταν 25 έτη, έναντι των 30 που ήταν προηγουμένως.

Ειδικής αναφοράς αξίζει το μειονέκτημα της ενιαίας θητείας των οργάνων της «Διοικήσεως», το οποίο παρέμεινε όπως είχε οριστεί από το Σύνταγμα της Επιδάου, επακόλουθο της αντιπαλότητας ίσως μεταξύ πολιτικών και στρατιωτικών. Αναμφισβήτητα ο πολυαρχικός χαρακτήρας του πολιτεύματος ευνόπησε τις συγκρούσεις μεταξύ Εκτελεστικού και Βουλευτικού, που με μαθηματική ακρίβεια έφεραν το έθνος σε εμφύλιο πόλεμο. Αυτός με τη σειρά του προλείανε το έδαφος για τη μεθοδική και απροκάλυπτη πολλές φορές παρέμβαση των ξένων «προστάτιδων» δυνάμεων στην ελληνική πολιτική ζωή.

Αφού πέρασε «μύρια κύματα», η 3η Εθνοσυνέλευση, που ξεκίνησε τις εργασίες της τον Απρίλη του 1826 στην Πιάδα, συνήλθε τελικά και ολοκληρώθηκε στην Τροιζήνα, την άνοιξη του 1827. Η εν λόγω Εθνοσυνέλευση, προτού ψηφίσει το Σύνταγμα και ύστερα από προετοιμασία του Θ. Κολοκοτρώνη, με ψήφισμα στις 3 Απριλίου του 1827 εξέλεξε τον Ι. Καποδίστρια «Κυβερνήτη της Ελλάδος». Το Σύνταγμα της Τροιζήνας ψηφίστηκε την 1η Μαΐου του 1827, χρησιμοποίησε ως πρότυπο το Αμερικανικό Σύνταγμα του 1787 και ονομάστηκε «Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος».

Στο Σύνταγμα του 1827, για πρώτη φορά προσδιορίζονται ρητά η πηγή της συντακτικής εξουσίας και τα όρια της ελληνικής επικράτειας: «Επαρχίαι της Ελλάδος είναι, όσαι έλαβον και θα λάβωσι τα όπλα κατά της Οθωμανικής δυναστείας», δηλαδή δυνητικά ολόκληρο το έδαφος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η επικράτεια ορίζεται ως «μία και αδιαίρετος» και «η Κυριαρχία ενυπάρχει εις το Έθνος. Πάσα εξουσία πηγάζει εξ αυτού, και υπάρχει υπέρ αυτού». Σε μια Ευρώπη που στενάζει υπό την απολυταρχία, το Ελληνικό Σύνταγμα του 1827 δίνει το δημοκρατικό του «στίγμα» καθώς ορίζει την πηγή της κρατικής εξουσίας (έθνος) και το σκοπό της (εθνικό συμφέρον). Υπό τον τίτλο «Δημόσιον δίκαιον των Ελλήνων» ορίζονται στο 3ο κεφάλαιο του Συντάγματος, τα θεμελιώδη δικαιώματα των «Ελλήνων», που διακρίνονται πλέον στις εξής κατηγορίες: α) «αυτόχθονες» Χριστιανοί, β) Χριστιανοί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που εγκαθίστανται στην Ελλάδα, γ) όσοι «είναι γεννημένοι από πατέρα Έλληνα» (εννοείται προφανώς στο εξωτερικό), δ) πρώην Έλληνες πολίτες, οι οποίοι απέκτησαν αλλοδαπή ιθαγένεια, εάν οι ίδιοι ή οι απόγονοί τους εγκατασταθούν στην Ελλάδα «και ορκισθώσι τον Ελληνι-

κόν όρκον», ε) «ξένοι» που θα πολιτογραφηθούν Έλληνες εάν παράσχουν «αποδείξεις αποχρώσας» ότι κατοικούν επί τριετία στην Ελλάδα, δεν έχουν καταδικασθεί ποινικά και διαθέτουν ακίνητη περιουσία ορισμένης αξίας. Οι πολιτογραφούμενοι αποκτούν αμέσως μετά την ορκοδοσία «όλα τα δικαιώματα του πολίτου». Επιφύλαξη νόμου τίθεται μόνον για το δικαίωμα του εκλέγεσθαι. Όσον αφορά το εκλογικό δικαίωμα, το Σύνταγμα ορίζει απλώς ότι «οι Αντιπρόσωποι εκλέγονται από τον λαόν κατά τον περί εκλογής Νόμον».

Αξιοπρόσεκτο, πέραν των ανωτέρω, στο Σύνταγμα της Τροιζήνας είναι και το ότι, με το άρθρο 5, καθιερώνεται για πρώτη φορά ρητά η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας. Ο Κυβερνήτης, που εξελέγη για περίοδο επτά ετών (άρθρα 120, 121), είναι απαρτίζομαι (άρθρο 103), ενώ έχει και την αρμοδιότητα να διορίζει και να παύει τους γραμματείς της επικρατείας (άρθρο 110), οι οποίοι έχουν την ευθύνη των δημόσιων πράξεών του (άρθρο 104, η διάταξη αυτή «επιβιώνει» ως τις μέρες μας με τις αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας όπως ορίζονται από το εν ισχύ Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας). Ο Καποδίστριας θα συμμετείχε στην άσκηση της νομοθετικής εξουσίας, δίχως να μπορούσε να ανατρέψει νομοθετικές αποφάσεις της Βουλής, καθώς διέθετε απλώς veto (άρθρο 73). Ακόμη, ο Κυβερνήτης δεν είχε τη δυνατότητα να διαλύσει τη Βουλή ούτε μπορούσε να συνάψει συνθήκες ειρήνης, συμμαχίας, εμπορίου κ.ά. δίχως να έχει τη συγκατάθεση του κοινοβουλίου.

Στο «Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος» έχουμε ξεχωριστό κεφάλαιο στους γραμματείς της επικρατείας (άρθρα 126 – 132). Γίνεται λόγος για έξι γραμματείς, σύμφωνα με το άρθρο 126 του Συντάγματος: (α) εξωτερικών, (β) εσωτερικών και αστυνομίας, (γ) οικονομίας, (δ) πολεμικών, (ε) ναυτικών και (στ) δικαίου και παιδείας. Οι γραμματείς διορίζονται, όπως είπαμε παραπάνω, από τον Κυβερνήτη (άρθρο 110). Επιπλέον, όπως ορίζεται στο άρθρο 127, «δημοσιεύουν και ενεργούν όλα τα διατάγματα του Κυβερνήτου, και έκαστος προσυπογράφεται εις όσα αναγράφονται εις τον κλάδον του». Οι γραμματείς, εάν κληθούν από τη Βουλή, έχουν την υποχρέωση, σύμφωνα με το άρθρο 128 του Συντάγματος, να δίνουν όλες τις απαραίτητες πληροφορίες για τα ζητήματα που σχετίζονται με το αντικείμενό τους. Τέλος, είναι υπεύθυνοι και μπορούν να προσαχθούν στη Βουλή με κατηγορίες για εσχάτη προδοσία, κατάχρηση δημοσίου χρήματος και υπογραφή διαταγμάτων τα οποία καταστρατηγούν τους νόμους (άρθρο 131).

Επηρεασμένο από διεθνή συντάγματα και τον πολιτικό στοχασμό της εποχής, το Σύνταγμα της Τροιζήνας κατοχύρωσε την πλήρη διάκριση των εξουσιών (άρθρο 36 κεξής). «Η κυριαρχία του Έθνους διαιρείται εις τρεις εξουσίας· Νομοθετικήν, Νο-

μοτελεστικήν και Δικαστικήν». Μάλιστα, διατύπωσε με σαφήνεια τις αρμοδιότητες κάθε μιας εξουσίας: «Η Νομοθετική κατασκευάζει τους νόμους» (άρθρο 37), «Η Νομοτελεστική επικυρώνει αυτούς κατά το 73 άρθρον και τους εκτελεί» (άρθρο 38) και «Η Δικαστική τους προσαρμόζει» (άρθρο 39). Δεν περνάει απαρατήρητο πως το Σύνταγμα της Τροιζήνας όριζε ότι τα δικαστήρια δικάζουν «κατά τους γραπούς νόμους του Έθνους» (άρθρο 134).

Στο Κεφάλαιο ζ' του Συντάγματος (άρθρα 43 – 101) γίνεται λόγος για τη Βουλή. Τα μέλη της είναι οι αντιπρόσωποι του Έθνους (άρθρο 43) και εκλέγονται με τριετή θητεία (άρθρο 57). Η σύνθεση της Βουλής ορίζεται από το Σύνταγμα να ανανεώνεται κατά το 1/3 κάθε χρόνο (άρθρο 57) και οι συνεδριάσεις της είναι δημόσιες (άρθρο 67). Κανείς δεν έχει τη δυνατότητα να εκλεγεί βουλευτής σε 2 συνεχείς περιόδους (άρθρο 58).

Το Σύνταγμα του 1828 φιλοδοξεί να σταθεί το νομικό υπόβαθρο για ένα πολίτευμα έντονα δημοκρατικό, που δέχτηκε επιρροές από τις φιλελεύθερες και τις δημοκρατικές ιδέες της εποχής. Αναμφίβολα είναι το πιο δημοκρατικό και το προοδευτικότερο από τα συνταγματικά κείμενα στη διάρκεια της Επανάστασης.

Κατά τον Αλέξανδρο Σβώλο, αποτελεί «το τελειότερον των Συνταγμάτων της Επαναστάσεως». Όπως ο ίδιος υποστηρίζει, το πολίτευμα είναι «εμπνευσμένον τόσο εντόνως από τας δημοκρατικές και φιλελεύθερας ιδέας, ώστε δικαίως ελέχθη ότι υπερέβαινε τα ισχύοντα τότε εν Ευρώπη» και «υπό πολλάς επόψεις αξιοσημείωτον δια την αρτιωτέραν διατύπωσιν του συστήματος των ατομικών ελευθεριών και διότι τονίζει το τυπικόν κύρος του Συντάγματος». Ο Ανδρ. Δημητρόπουλος θεωρεί πως «η εφαρμογή των διατάξεων του Συντάγματος θα μπορούσε ίσως να οδηγήσει στη διαμόρφωση κοινοβουλευτικού συστήματος».

Όλοι θα συμφωνούσαμε ότι το «Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος» της Τροιζήνας του 1827 ήταν ένα πολύ σημαντικό πολιτικό κείμενο και επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τον πολιτικό στοχασμό και βίο στην κατοπινή πορεία της Ελλάδας. Μπορεί το αρτιγένητο ελεύθερο ελληνικό κράτος να παίρνει από το 1828 και το 1832 άλλους δρόμους, αλλά το Σύνταγμα της Τροιζήνας επηρεάζει σημαντικά τα ελληνικά συνταγματικά κείμενα του 1844 και του 1864.

Όστόσο, το Σύνταγμα της Τροιζήνας, κατά τον Γ Αναστασιάδη, «προτεινόντας μια εύθραυστη ισορροπία ανάμεσα στη Βουλή και τον Αρχηγό του Κράτους – Κυβερνήτη δεν αντιμετώπιζε το ενδεχόμενο διαφωνίας τους, δεν προέβλεψε μίαν ασφαλιστική δικλείδα σε περίπτωση που μια διάσταση ανάμεσα στα δύο κυρίαρχα κρατικά όργανα θα δημιουργούσε εμπλοκή στη λειτουργία του πολιτεύματος».

Γραπτές μαρτυρίες για τον Αγώνα

Το έγραφαν κι οι... Εφημερίδες!

«**Δ**εξαμενή» χρήσιμων πληροφοριών για την Επανάσταση θεωρούν οι ιστορικοί την παρουσία και ανεξτίμητο το ρόλο των ελληνόφωνων εφημερίδων στα χρόνια της Επανάστασης (1821 – 1829) στην Ελλάδα.

Η πρώτη χειρόγραφη εφημερίδα της Επανάστασης κυκλοφόρησε στο Γαλαξίδι χωρίς ιδιαίτερο τίτλο στις 27 Μαρτίου 1821. Στόχο είχε να εμπνεύσει το λαό να συμμετέχει στην Επανάσταση, που μόλις ξεσπούσε κατά των Τούρκων. Χειρόγραφες, επίσης, ήταν και οι ακόλουθες εφημερίδες: «Αιτωλική» (10 και 15 Αυγούστου 1821 και 19 Σεπτεμβρίου 1821) και «Αχελώος» (Φεβρουάριος 1822).

Η πρώτη, όμως, έντυπη εφημερίδα της επαναστατημένης Ελλάδας ονομαζόταν «Σάλπιγξ Ελληνική». Το πρώτο φύλλο της κυκλοφόρησε την 1η Αυγούστου 1821 με συντάκτη το γνωστό μας από την εκδοτική του δράση στη Βιέννη Θεόκλητο Φαρμακίδη. Το ξύλινο τυπογραφείο, στο οποίο τυπώθηκε, το μετέφερε στην Ελλάδα μαζί με άλλα εφόδια ο Δημήτριος Υψηλάντης, τον Ιούνιο του 1821.

Τυπογράφος ανέλαβε ο Κωνσταντίνος Τόμπρας από το Αίβαλί της Μικράς Ασίας, που είχε δουλέψει στο Παρίσι, κοντά στο γνωστό τυπογράφο και εκδότη Αμβρ. Διδότο. Αφού κυκλοφόρησαν μόνο τρία φύλλα, τα οποία σώζονται, διεκόπη η κυκλοφορία της. Οι λόγοι διακοπής δεν είναι μόνο τεχνικοί, ο εκδότης Θ. Φαρμακίδης λάτρη της ελευθεροτυπίας αρνήθηκε να ενδώσει «εις το δεσποτικόν μέτρον της προεξετάσεως» δηλαδή της λογοκρισίας, ενώ το τυπογραφείο της πρώτης αυτής έντυπης εφημερίδας εγκατεστημένο στο Άργος, καταστράφηκε από τους Τούρκους κατά την εισβολή του Δράμαλη.

Η δεύτερη έντυπη Ελληνική εφημερίδα ήταν ο «Ελληνικός Καθρέπτης», από τον οποίο δεν έχουμε σήμερα κανένα φύλλο σωσμένο, αν και εκδιδόταν στην Ύδρα από τις 12 Οκτωβρίου 1821 μέχρι τις 22 Μαΐου 1822, χάρη στο ναύαρχο Ιακωβάκη Τομπάζη, ο οποίος είχε καταφέρει να δημιουργήσει ένα πρωτόγονο τυπογραφείο στο νησί.

Η διασημότερη, όμως, εφημερίδα του Αγώνα ήταν τα «Ελληνικά Χρονικά». Η έκδοση και η επιτυχία της οφείλεται, πρώτα –

«Σάλπιγξ Ελληνική», από τις πρώτες επαναστατικές εφημερίδες

πρώτα, στον Άγγλο συνταγματάρχη L. Stanhope, που το 1823 έφθασε στην Ελλάδα, φέρνοντας και δύο τυπογραφεία και δύο λιθογραφεία. Ο Stanhope (Στάνχοουπ, Leicester Fitzgerald Charles Stanhope, 1784–1862) ήταν θερμός οπαδός των φιλελευθέρων ιδεών και της ελευθεροτυπίας, γεγονός που τον έφερνε συχνά σε σύγκρουση με τον λόρδο Βύρωνα και τον Μαυροκορδάτο. Το Δεκέμβριο του 1823

έφθασε στο Μεσολόγγι, όπου επέλεξε τον Ιωάννη Ιάκωβο Μάγερ ως εκδότη και συντάκτη μιας Ελληνόφωνης εφημερίδας.

Ο Μάγερ ήταν Ελβετός φοιτητής της φαρμακευτικής στη Ζυρίχη. Από το 1821, σε ηλικία 23 ετών, κατέβηκε στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκε στο Μεσολόγγι, όπου έδωσε τον εαυτό στην υπηρεσία του αγώνα. Αφού πήρε την Ελληνική υπηκοότητα και παντρεύτηκε Μεσολογγίτισσα, ερ-

γάστηκε ως φαρμακοποιός, πολεμιστής και κυρίως εκδότης, μέχρι τις 10 Απριλίου 1826, οπότε σκοτώθηκε στη διάρκεια της Εξέδου, ο ίδιος και η οικογένειά του. Η εφημερίδα, όπως εγράφη πριν, ονομάστηκε «Ελληνικά Χρονικά» και είχε υπότιτλο τη ρήση του Αμερικάνου επιστήμονα και πολιτικού Βενιαμίν Φραγκλίνου «Τα πλείω οφέλη τοις πλείουσιν». Τυπογράφος ήταν ο Δημήτριος Μεσθενεύς, λόγιος από τη Θεσσαλονίκη, που θα βρει το θάνατο κατά την Έξοδο του Μεσολογγίου (1826). Την 1η Ιανουαρίου του 1824 κυκλοφόρησε το πρώτο φύλλο και την 20η Φεβρουαρίου του 1826 το τελευταίο (πενήντα μέρες πριν από την Έξοδο). Η έκδοση σταμάτησε λόγω ζημιών του τυπογραφείου από το βομβαρδισμό των Τουρκοαιγυπτίων. Η εφημερίδα εκδιδόταν δύο φορές την εβδομάδα σε 4 σελίδες. Αφού ο Stanhope εγκατέλειψε την Ελλάδα στις αρχές Μαΐου 1824, ο Ι. Μάγερ έδωσε μάχες για την διατήρηση της ελευθεροτυπίας, όχι μόνο κατά των απόψεων του Λόρδου Βύρωνα, αλλά ιδίως κατά της νοοτροπίας των Φαναριώτικων κύκλων και συγκεκριμένα του Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου.

Το δεύτερο τυπογραφείο που έφερε ο Stanhope στην Ελλάδα, το παραχώρησε στη Δημογεροντία της Αθήνας για την έκδοση εφημερίδας «Η εφημερίς των Αθηνών» από τον Γεώργιο Ψύλλα με σκοπό κυρίως να στιγματιστούν τα έκτροπα και να περιοριστούν οι αυθαιρεσίες και οι καταχρήσεις της τοπικής εξουσίας. Το πρώτο φύλλο εκδόθηκε στις 20 Αυγούστου 1824 και το τελευταίο στις 15 Απριλίου 1826. Τυπωνόταν δύο φορές την εβδομάδα, εκτός από λίγες διακοπές και κυκλοφόρησαν συνολικά 137 φύλλα.

Τα κατοπινά χρόνια, εκδίδονται και κυκλοφορούν ο «Φίλος του Νόμου» (1825 – 1826) στην Ύδρα με εκδότη τον Ιταλό Ιωσήφ Κιάππε, η «Γενική Εφημερίς της Δημοκρατίας» (1825 – 1832) και η «Ανεξάρτητος Εφημερίς της Ελλάδος» (1827 – 1829) του Παντελή Παντελή. Ακόμα, εκδόθηκαν στην Ελλάδα και ξενόγλωσσες εφημερίδες, που διακινούνταν κυρίως στο εξωτερικό, με στόχο να πληροφορούν την κοινή γνώμη του εξωτερικού σχετικά με τις εξελίξεις του Αγώνα, όπως ήταν η εφημερίδα «Il Telegrafo Greco» («Ο Ελληνικός Τηλέγραφος») στο Μεσολόγγι (1824) κ.α.

«Και διηγώντας τα να κλαις...»

Μια σημαντική, επίσης, πηγή, αν και πολλοί την αμφισβητούν, για όσα διαδραματίστηκαν στη διάρκεια της Επανάστασης του 1821, αναμφίβολα, είναι και τα απομνημονεύματα, οι θύμψεις κάποιων από τους πρωταγωνιστές του

Αγώνα, οι οποίες καταγράφθηκαν και δημοσιοποιήθηκαν μετά την έλευση της Ελευθερίας και της Ανεξαρτησίας. Πρέπει, όμως, να επισημανθεί ότι, συνήθως, η μεγαλύτερη αξία των απομνημονευμάτων είναι η λογοτεχνική, εφόσον διάφοροι λόγοι, που θα

αναλυθούν παρακάτω, εγείρουν ποικίλες αμφισβητήσεις για τα αφηγούμενα και «συρρικνώνουν», συχνότατα, σημαντικά το βαθμό αντικειμενικότητας των συγγραφέων και των έργων τους!

Επιπρόσθετα, κάποιον, στην αγωνιώδη

προσπάθεια για πολύπλευρο «φωτισμό» των γεγονότων, στέκονται και στη σημασία, την οποία, κατά τη γνώμη τους, έχουν, ως ιστορικές πηγές, και οι γραμμένες από άλλους βιογραφίες κάποιων πρωταγωνιστών της Επανάστασης. Σ' αυτήν την περίπτωση,

βεβαίως, έχει σημασία να μπορέσει ο αναγνώστης να διακρίνει εάν και πότε ο βιογράφος είναι αντικειμενικός και από ποιους παράγοντες επηρεάζονται και όσα γράφει και ο τρόπος που τα παρουσιάζει.

Ξαναγυρίζουμε, λοιπόν, στα απομνημονεύματα, για τα οποία ο συγγραφέας, Ουόλτερ Μπέρνστιν, έχει γράψει ότι «είναι πάντα ιστορία, όποιες και αν είναι οι προθέσεις τους, άσχετα με το πόσο υποκειμενικά είναι». Εάν θέλουμε, όμως, να εξειδικεύσουμε στην περίπτωση των απομνημονευμάτων των Αγωνιστών του 1821, θα λέγαμε πως είναι αναμνήσεις από τη ζωή και τη δράση τους στα χρόνια του Αγώνα ή λίγο πριν την έναρξή του ή λίγο μετά τη λήξη του. Τα κείμενα αυτά δεν είναι αντικειμενικά και ανεπηρέαστα, όπως η ιστορία. Και τούτο είναι λογικό και φυσιολογικό, εφόσον ο συγγραφέας τους είναι φυσικό να παίρνει προσωπική θέση συχνά σ' ό,τι περιγράφει, να δικαιολογεί τον εαυτό του και να του δίνει, ίσως, μεγαλύτερη αξία, από όση πραγματικά έχει.

Πολλοί, λοιπόν, από όσους πρωταγωνιστήσανε στον πολεμικό ή στον πολιτικό «στίβο» στα χρόνια της Επανάστασης (1821 έως 1829) θέλησαν να καταθέσουν μια γραπτή μαρτυρία για τα σπουδαία γεγονότα τα οποία έζησαν.

Από τα απομνημονεύματα που έχουν πολλές και χρήσιμες πληροφορίες για το διαχρονικό αναγνώστη τους και το λιγό-

Γλαφυρός και ελικρινής ο Μακρυγιάννης καταγράφει την Επανάσταση του 1821 στα «Απομνημονεύματά» του.

τερο δυνατό φόβο να παρασυρθεί αυτός σε υποκειμενικές κρίσεις, μπορούμε να ξεχωρίσουμε, τόσο από ιστορικής όσο και από λογοτεχνικής πλευράς, τα «Στρατιωτικά Ενθυμήματα» του Κασομούλη, τα «Απομνημονεύματα» του Μακρυγιάννη. Η «Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής» είναι μια προφορική αφήγηση του Θ. Κολοκοτρώνη καταγραμμένη από το λόγιο της εποχής Γεώργιο Τερτσέτη, ενώ δεν πρέπει να αγνοήσουμε τις προσπάθειες και των Ν. Σπηλιάδη, Χρ. Περραιβού, Παλαιών Πατρών Γερμανού, Φωτάκου κ.α..

Όλα τα παραπάνω κείμενα έχουν, όμως, αδιαμφισβήτητη ιστορική αξία και πολύ συχνά χρησιμοποιούνται ως ιστορική πηγή

για να «φωτίσουμε» κάποια στιγμή του πολύχρονου Αγώνα, μολονότι, εάν θέλουμε να βρούμε όλη την πραγματική αλήθεια, όσες πληροφορίες αντλούμε από απομνημονεύματα πρέπει να ελέγχονται και να διασταυρωθούν και με άλλες, ίσως πιο αντικειμενικές, πηγές. Ο λόγος; Η υποκειμενικότητά τους είναι πασιδήλη, όχι μόνο γιατί ο τρόπος γραφής και προβολής των ανιστορούμενων επηρεάζεται, πασιφανώς και σε μεγάλο βαθμό, από τις ιδέες και τη βιοθεωρία του απομνημονευματογράφου, αλλά, κυρίως, επειδή οι θύμψεις για γεγονότα που είδε ή έζησε ο ίδιος ο αφηγητής καταγράφονται, συνήθως, σε σημαντικό χρόνο ύστερα από τα γεγονότα και ενδέχεται να τα «παραμορφώνουν (αλλοιώνουν) επιλεκτικά», παρασυρμένοι από κάθε είδους προκατάληψη, εξασθένιση μνήμης ή λόγω αναθεωρημένης οπτικής απέναντι σε αυτά, που, όπως όλοι ξέρουμε, συντελείται με τα κατοπινά γεγονότα ή με την ύστερη γνώση.

Παρά ταύτα, συχνά, κάποια από τ' απομνημονεύματα των Αγωνιστών του 1821 αποτελούν τη μοναδική πηγή άντλησης πληροφοριών για συγκεκριμένα, πολιτικά ή στρατιωτικά, γεγονότα. Ή συχνά τυχαίνει να έχουμε και αντικρουόμενες περιγραφές των γεγονότων από δύο διαφορετικής οπτικής και ιδεολογίας πρωταγωνιστές τους. Και τότε, είναι που χρειάζεται από κάθε άλλη φορά προσοχή, για να μην υποπίπτουμε σ'

ανεπανόρθωτα ιστορικά ατοπήματα!

Χρήσιμη πηγή για τον Αγώνα και για όποια γεγονότα ή πρόσωπα με τα οποία δύνανται να συσχετίζονται άμεσα ή έμμεσα, θα μπορούσαν, άλλες, για διάφορους λόγους, περισσότερο και άλλες λιγότερο έγκυρες, να αποτελούν, αναμφίβολα, όμως, και οι σωζόμενες ως τις ημέρες μας επιστολές πρωταγωνιστών των πολεμικών και των πολιτικών γεγονότων. Γράφει, λοιπόν, σχετικά ο Γ. Βαλέτας («Το προδομένο Εικοσιένα»): «Ένα είδος που περιμέναμε να μας δώσει πλούσιο το λόγο και το πνεύμα του Εικοσιένα ήταν η επιστολογραφία, βγαλμένη μέσ' απ' την πράξη και την ανάγκη, μ' όλη την ψυχολογία της στιγμής. Έπεσαν όμως οι δάσκαλοι κι εδώ και έφεραν αφάνταστο χαλασμό. Μας σώθηκαν γράμματα του Μακρυγιάννη, του Καραϊσκάκη, του Ψύλλα, του Ψαλίδα, του Τρικούπη, του Μαμούρη, του Πανουριά, του Τζαβέλα, των Σουλιωτών, του Στάμου Σεραφείμ, τα προτέστα (απ' τούς Υδραίους, λαϊκούς αγωνιστές, τους χωριάτες της Θάϊνας ...), μερικές κυβερνητικές προκηρύξεις, — όλα αυτά τα κείμενα έχουν δικό τους παλμό και μοιάζουν σα φώτα μέσα στον ωκεανό του σολοικισμού, που κατακλύζει τό Εικοσιένα. Τα καλλίτερα και περισσότερα μας έρχονται απ' τη Ρούμελη. Ξεχωριστή θέση κατέχει ο Οδυσσεύς Αντρούτσος σα χειριστής του δημοτικού λόγου στα γράμματα και στις προκηρύξεις του. Γράψιμο γεμάτο ζωή και σκέψη, χρώμα και αγωνιστικό παλμό».

«Μάθε παιδί μου γράμματα»!

Ο ήσαν σημαντικό ατόπημα ή μεγάλη παράλειψη, εάν δεν περιλαμβάναμε σε τούτη την αφήγηση λίγες γραμμές και για την προσπάθεια των Ελλήνων, στα δύσκολα στο πεδίο των μαχών και της διπλωματίας χρόνια της Επανάστασης (1821 έως 1829), να θέσουν τις βάσεις για ένα εκπαιδευτικό σύστημα, που θα βοηθούσε τον αγωνιζόμενο λαό να βγει από τα «σκοτάδια» της πολύχρονης σκλαβιάς.

Ενώ για την ίδρυση και λειτουργία σχολείων για τον Ελληνισμό τα προεπαναστατικά χρόνια πολύτιμη μαρτυρία θεωρείται το ότι ο Κοσμάς ο Αιτωλός βεβαίωνε σε γράμμα του προς τον αδελφό του Χρυσανθο, γύρω στα 1775: «Έως τριάκοντα επαρχίας περιήλθον, δέκα σχολεία ελληνικά εποίησα, διακόσια δια κοινά γράμματα», για τα χρόνια της Τουρκοκρατίας γενικότερα, για διάφορους λόγους, έχει επικρατήσει ο μύθος περί «κρυφών σχολείων» ανά την Ελλάδα. Εκεί, ο υπόδουλος Ελληνισμός, απέναντι στον καταπιεστή τύραννο, διδασκόταν, με τη βοήθεια του κλήρου, τα γράμματα που θα τον βοηθούσαν, όπως πιστεύουν οι υποστηρικτές της άποψης αυτής, να κρατήσει δυνατή την εθνική και τη θρησκευτική του ταυτότητα.

Ως απάντηση σ' αυτό το μύθευμα έχουν, κατά καιρούς, γραφεί και ειπωθεί πολλά. Απ'

αυτά, ας ξεχωρίσουμε το ότι ο Θ. Δετοράκης καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Κρήτης, ο οποίος, ενώ, στην «Ιστορία της Κρήτης» του, μιλά σε άλλα σημεία για «βαθύ σκοτάδι του τουρκοκρατούμενου ελληνισμού», «απερίγραπτα δεινοπαθήματα του λαού», για «ωμότητα» των Τούρκων και άλλα, όπως ότι «το νησί αποβαρβαρώθηκε», εξόχως λογοτεχνικά, δεν λέει λέξη πουθενά για «κρυφό σχολειό». Αντίθετα, κάνει εκτενή αναφορά σε διάφορα σχολεία και σχολές που λειτουργούσαν κανονικότητα. Την ίδια στιγμή, ο Νίνος Πολίτης, σημαντικότερος νεοελληνιστής φιλόλογος και ακαδημαϊκός, σημειώνει πως «Ίσως ο ρωμαντικός των γλυκερών ιστορικών φαντασιώσεων ν' απογοητευθή, όταν μάθη πως το περίφημο «κρυφό σχολειό» της Τουρκοκρατίας είναι απλούστατα ένα ιστορικό ψέμα», ενώ συμφωνεί μαζί του ακόμα και αυτός ο μέγας ιστοριοδίφης του α' μισού του 20ου αιώνα, Γιάννης Βλαχογιάννης, γράφοντας, μεταξύ άλλων, και ότι «[...]Βρήκανε λοιπόν πως κατά τα χρόνια εκείνα τα παλιά η παιδεία μας κατατρεχόταν από τους Τούρκους αλύπητα και το τελευταίο της καταφύγιο, άγιο βήμα μυστικό ήταν το κρυφό σχολειό. Εκεί, νύχτα βαθεία στέλναν οι μαννάδες τα παιδιά τους και με τη λαχτάρα που είχε στην καρδιά, τα μαθαίναμε να λένε στο δρόμο το γνωστό παιδιάτικο τραγούδι, που είναι και νανούρι-

σμα μαζί, τραγούδι σ' όλους γνωστό, που λέει: Φεγγαράκι μου λαμπρό/ φέγγε μου να περπατώ,/ να πηγαίνω στο σχολειό,/ να μαθαίνω γράμματα,/ του Θεού τα πράματα.

Ανάμεσα σ' όσες διατριβές έτυχε να διαβάσω γραμμένες από παιδαγωγικούς άντρες ή γυναίκες, δεν είδα καμιά ιστορική μαρτυρία, που να βεβαιώνει την ύπαρξη κρυφού σχολειού, όμως ούτε εγώ μέσα στον αμέτρητο σωρό ανέκδοτου υλικού για της σκλαβιάς τα σχολεία, που έχω συναγμένο, δεν απάντησα τίποτε που να κάνη λόγο για το σχολειό έξω από το τραγούδι. Φαίνεται λοιπόν πως για τους παιδαγωγικούς ρήτορες που ανάφερα, άλλη δεν υπάρχει μαρτυρία παρά το ίδιο εκείνο μοναχό περίφημο τραγούδι. Όμως, αν και για την ύποπτή μου κρίση δε φτάνει το τραγούδι, ας το ξετάσουμε κι' αυτό. Έρχεται, γράφει ο Βλαχογιάννης, λοιπόν η απορία πρώτα, πώς του κρυφού σχολειού τα μαθητούδια, που νύχτα πηγαίνανε στο σχολειό -κι' αυτό θα βρισκόταν έξω από το χωριό, λοιπόν σε μοναστήρι είτε σε ρημοκλήσι- πώς τ' ανήσυχαι παιδιά, όλο φωνές, και γέλια και παιχνίδια στο δρόμο τους θα ξεφεύγανε την προσοχή των Τούρκων. Και δεν ήταν των Τούρκων μοναχά ο κίντυνος -ας τον παραδεχθούμε μια στιγμή- αλλά νύχτα στην ερημιά ήτανε και λύκοι. Και πρώτα απ' όλα ήτανε της μάννας η λαχτάρα κι' όλου του χωριού. Τάχα τα παι-

διά παίρνανε στο δρόμο τους κανένα φύλακα μιστωτό του χωριού; Τάχα τα συνόδευε ανένας πατέρας, αδελφός με τη σειρά του; Σοβαρές απορίες, ανησυχίες ρητορικές, που τις χαρίζω στον άγρυπνο της Εθνικής παιδείας ρήτορα.

Όλο αυτό το φανταχτερό και κούφιο και χωρίς θεμέλιο χτίσμα πέφτει, τονίζει ο Βλαχογιάννης, σε μια στιγμή σωρός μ' ένα λόγο μοναχά: Ποτέ ο Τούρκος, ο αγράμματος δε μπόδισε το Χριστιανό γράμματα να μαθαίνη, και μονάχα πολύ σπάνια έμπαινε στη μέση να χωρίη τους δασκάλους άμα πιανόνταν από τα μαλλιά και γινόταν σκάνταλο με τα μεγάλα τους σχολεία. Όμως αυτό γινόταν στις χώρες με τα μεγάλα σχολεία ή στα μεγάλα μοναστήρια, όχι ποτέ μέσ' στα χωριά. Έπειτα, αν ήταν η κατώτατη παιδεία απαγορευμένη από τους Τούρκους, θα τολμούσε μάννα να στείλη το μικρό της μακρούα κι ο Τούρκος πάλι θα ήταν τάχα δύσκολο ν' ανακαλύψη τα παιδιά των χριστιανών να περνάνε παίζοντας και φωνάζοντας στο δρόμο τους».

Για να γνωρίσουμε, όμως, τι γινόταν στα χρόνια του Αγώνα, ας ξεκινήσουμε σημειώνοντας πως, μολονότι δεν υπήρχε στο πρώτο Σύνταγμα (Επίδουρος, 1822) πρόβλεψη για ίδρυση αυτοτελούς υπουργείου παιδείας, το υπουργείο εσωτερικών, στο οποίο υπαγόταν οι σχετικές αρμοδιότητες,

κατέβαλε, επί υπουργίας Παπαφλέσσα, κάθε φιλότιμη προσπάθεια για τη σύσταση σχολείων (αποφάσεις 3424/9-7-1824 και 3483/15-7-1824 του υπουργείου εσωτερικών για σχολεία στην επαρχία Μικρομάνης Μεσσηνίας) και την οργάνωση ενός σχεδίου βασικής παιδείας. Την ίδια χρονιά (1822), ενώ στις 24 Φεβρουαρίου το Βουλευτικό με το 46/1822 προβούλευμα ζητά από το Εκτελεστικό να μεριμνήσει για το σχολείο της Δημητσάνας, η Πελοποννησιακή Γερουσία έβαλε τα θεμέλια αλληλοδιδασκτικού σχολείου στην Τριπολιτσά, καθώς, με προκήρυξη της (16/3), καλούσε δασκάλους να διδάξουν με αλληλοδιδασκτική μέθοδο ελληνικά, μαθηματικά, ιταλικά και γαλλικά και τους μαθητές να σπεύσουν να παρακολουθήσουν δωρεάν τα μαθήματα.

Ένα χρόνο αργότερα, η 2η εθνοσυνέλευση (Αστρος, 1823) θεσπίζει την αλληλοδιδασκτική μέθοδο και κάνει λόγο επίσημα για οργάνωση εκπαίδευσης, στο άρθρο 87 του συντάγματος. Τότε, βάσει των συνταγματικών διατάξεων, και η δημόσια εκπαίδευση τέθηκε υπό την προστασία του Βουλευτικού Σώματος και ιδρύθηκε, από 29/2/1824 (δάσκαλοι οι Ιω. Ειρηναίος και Δ. Σουρμελής), δημόσιο σχολείο ελληνικών και ιταλικών στην Αθήνα, όπου το φθινόπωρο του ίδιου χρόνου, από δημοσιεύματα του Τύπου (2/10/1824 – «Ελληνικά Χρονικά»), αναζητούνται από τη Φιλόμουσο Εταιρεία Αθηνών δάσκαλοι για να ιδρυθεί αλληλοδιδασκτικό σχολή. Ένα έτος, όμως, νωρίτερα, στις 5/7/1823, ο Θεόκλητος Φαρμακίδης (1784

Σημαντικές προσπάθειες ως «δημοσιογράφος» και ως έφορος Παιδείας κατέβαλε τα πρώτα χρόνια της Επανάστασης ο Θεόκλητος Φαρμακίδης

– 1860), με έγγραφο του Βουλευτικού, είχε διοριστεί Έφορος της Παιδείας.

Το 1824, όμως, μια 5μελής επιτροπή υπό τον Άνθιμο Γαζή πρότεινε την καθιέρωση 3 εκπαιδευτικών βαθμίδων (στοιχειώδης εκπαίδευση για ανάγνωση, γραφή, αριθμητική – Λύκεια, για διδασκαλία αρχαίων ελληνικών, λατινικών, γαλλικών, φιλοσοφίας, φυσικών επιστημών – πανεπιστήμια με Θεολογική, Φιλοσοφική, Ιατρική και Νομική Σχολή), αν και – κατά την επιτροπή – οι καιροί έκριναν ανέφικτη την ίδρυση και τη λειτουργία πανεπιστημίου.

Δυο χρόνια νωρίτερα, αρχίζοντας το 1822

(5/1), ο πολυπράγμων λόγιος του εξωτερικού Κωνσταντίνος Πολυχρονιάδης στέλνει γράμμα στον Δημήτριο Υψηλάντη, στο οποίο ανάμεσα στα άλλα προτείνει: «Διότι εν τω μέσω του Έθνους πάσα άλλη Εταιρεία είναι περιττή... Αλλ' αντ' αυτής συστήσατε φιλολογικὴν Εταιρείαν ἢ Ακαδημίαν». Η σπορά έπεσε. Και στις 10 Απρίλη στα 1824, διαρκούντος του Αγώνα, 31 άνθρωποι των γραμμάτων και των όπλων, ανάμεσά τους και οι Πανούτσος Νοταράς, Π. Ομηρίδης Σκυλίτσης, Δημήτριος Παρδαλάκης, Ιωάννης Θεοστάκης, που τότε ήταν υπουργός δικαίου, Γεώργιος Αιινά, Αναστάσιος Λόντος, Λούης Στάης, Κων/νος Ζωγράφος, Γεώργιος Γεννάδιος, Αναστάσιος Πολυζωίδης, Δρόσος Μανσόλας, Νικόλαος Μηλιώνης, Γεώργιος Σπανιολάκης, Ι. Δ. Μαυροκορδάτος, Γεώργιος Γλαράκης, Ιωάννης Κωλέτης, Άνθιμος Γαζής, Γρηγόριος Κωνσταντάς, που ήταν Έφορος της Παιδείας τότε, Νεόφυτος Βάμβας, καταθέτουν στο Βουλευτικό ένα πλήρες «Σχέδιον περί Ακαδημαϊκού τινος Καταστήματος». Λείπουν οι υπογραφές του Σπυρίδωνος Τρικούπη, του Νικολάου Χρυσόγελου και του Θεόκλητου Φαρμακίδη. Πρόκειται για ένα 100μελές «Πρυτανείον ἢ Διατακτῆριον, ομοειδές ως ἔγγιστα με το της Σοφῆς Γαλλίας», το οποίο θα είχε ως πόρους την οικονομική συνεισφορά των μελών του και ως σκοπό την καλλιέργεια των γραμμάτων, την ηθική του Έθνους διαμόρφωση και τη βελτίωση των επιστημών και των τεχνών. Τρεις φορές ήλθε, το επόμενο καλοκαίρι, το σχέδιο προς συζήτηση στη Βουλή (22, 24 και

25/7/1824), αλλά, τελικά, καμία απόφαση δεν λήφθηκε. Οι για διάφορους λόγους, σχετιζόμενοι πρωτευόντως με την πορεία της Επανάστασης και δευτερευόντως με τις διπλωματικές εξελίξεις γύρω από το Ελληνικό Ζήτημα, διαδοχικές αναβολές στη λήψη απόφασης φέρνουν την εγκατάλειψη της ιδέας. Είχαν γίνει, όμως, φανερά και το πνεύμα του λογιοτατισμού που χαρακτήριζε το σχέδιο και οι επιρροές του από τη γαλλική Ακαδημία.

Ο από το 1824 έως το 1828 Έφορος της Παιδείας Γρηγόριος Κωνσταντάς εκπόνησε, το 1825, μια λεπτομερειακή αναφορά για την κατάσταση των σχολείων στην Ελλάδα. Να γραφεί και ότι ο Κωνσταντάς περί των χρεών, των δικαιωμάτων και των καθηκόντων του ως Εφόρου της Παιδείας ελάμβανε υπόψη του το διάταγμα της 10 Φλεβάρη 1825, το οποίο έφερε την υπογραφή του υπουργού εσωτερικών, Παπαφλέσσα.

Το 1824 – '25, όμως, ιδρύθηκε το Κεντρικό Σχολείο του Άργους, στο οποίο εκπαιδεύτηκαν αλληλοδιδάσκαλοι, ενώ το 1826 λειτουργούσε στο Ναύπλιο το Σχολείο της Φιλανθρωπικής Εταιρείας. Ενώ το σύνταγμα του 1827 ψήφισε και θέση υπουργού παιδείας, το 1828 ιδρύθηκε το Ορφανοτροφείο της Αίγινας και εκτός των ορίων του τότε ελληνικού κράτους η Ζωσιμαία Σχολή των Ιωαννίνων.

Το επόμενο έτος, λειτούργησε η Γεωργική Σχολή στην Τίρυνθα και η Εθνοσυνέλευση του Άργους εξέδωσε ψήφισμα που αφορούσε την εκπαίδευση.

Προσφυγιά και ανάγκη για νοσοκομεία

Ο δρόμος και το δράμα των προσφύγων...

Δεν υπάρχει πόλεμος χωρίς ξεκληρίσματα και καταστροφές, χωρίς βίαιους και ματοκυλισμένους ξεριζωμούς προσφύγων από την αγαπημένη τους γεννήτρα γη, που, πλέον, θα ζουν, ως χήρες, ορφανά, ανάπηροι, ανέστιοι και πάμπτωχοι, το δράμα του ακούσιου ξενιτεμού τους σε δρόμους μακρινούς και γι' αυτούς πρωτόγνωρους. Όμοια και στην Επανάσταση του 1821, αλλά ας αφήσουμε τα γεγονότα να μιλήσουν, για μιαν ακόμη φορά, μοναχά τους.

Αρχή ας γίνει από το Βορρά! Η Επανάσταση των Ελλήνων της Μακεδονίας το 1821 – 1822, ως μέρος της γενικής εξεγέρσεως του έθνους, και η αιματηρή καταστολή της συνέδεσαν τις τύχες των βορείων Ελλήνων με αυτές των νοτιών, αφενός επειδή τοποθέτησαν τη μακεδονική χώρα εντός των ορίων του ελληνικού αλυτρωτισμού και προδιέγραψαν την κατεύθυνσή του και αφετέρου επειδή προκάλεσαν κύμα προσφύγων προς τη νότια Ελλάδα.

Πολλοί, εξάλλου, ήταν και οι Θρακιώτες, που, μόλις κατάλαβαν ότι ήταν δύσκολο να προχωρήσει η επανάσταση στη Θράκη, καταφεύγουν στη νότια Ελλάδα. Η προσφορά

τους είναι σημαντική, κοντά στον Εμμανουήλ Παπά, τον Καρατάσο, Αποστολάρα, στην πολιορκία του Μεσολογγίου, στη Ρούμελη και στην Αθήνα, όπου μάλιστα πολέμησε η φάλαγγα των Θετταλομακεδόνων και Θρακών.

Τα δύο πρώτα, επίσης, χρόνια του Αγώνα, πέραν των Θρακών, στις μετακινούμενες προσφυγικές ομάδες από περιοχές, όπου είχε καταπνιγεί ο ξεσποκωμός, συναντούμε τόσο Μικρασιάτες (ιδίως από το Αίβαλι), όσο και Σουλιώτες και Αρτινούς και άλλους Ηπειρώτες, μα και Μακεδόνες, κυρίως μετά την ήττα στη Νάουσα. Οι Σουλιώτες, εξάλλου, είναι από τους πρώτους επήλυδες που γυρεύουν μόνιμο τόπο εγκατάστασης μετά την καταστροφή του τόπου τους, που σημαίνει και οριστικό εκπατρισμό τους στα 1822. Το 1822, επίσης, έχουμε και την καταστροφή της Χίου, ενώ τα κατοπινά χρόνια, με σημαντικότερο το 1824, έχουμε πρόσφυγες να εγκαταλείπουν την Κρήτη και την Κάσο.

Τα πρώτα, επομένως, χρόνια (1821 – 1823/4), κατά τον Απ. Βακαλόπουλο, «απειράριθμα θλιβερά караβάνια Ελλήνων, πολεμιστών, γεωργών, βιοτεχνών, εμπόρων,

λόγιων κ.λ. φεύγουν από τις σκλαβωμένες ιδιαίτερές τους πατρίδες προς τα ελευθερωμένα εδάφη και εκεί μαζί με τους αδελφούς των του ελληνικού νότου συνεχίζουν πεισματικά τον αγώνα κατά των Τούρκων και αργότερα εναντίον των ενωμένων δυνάμεων Τούρκων και Αιγυπτίων».

Και πού ακριβώς κατέφευγαν όλοι τούτοι; Οι Μικρασιάτες προς Ψαρά καταρχάς και αργότερα σε Κυκλάδες (βλ. Αμοργός) και Σαλαμίνα, όπου βρήκαν ξεριζωμένους από Αττική, Μοριά και Ρουμελιώτικα στρατεύματα. Στις Βόρειες Σποράδες κατάφυγαν οι Μακεδόνες ως επί το πλείστον, ενώ για τους Θράκες γράψαμε παραπάνω. Οι Ηπειρώτες άραξαν, αρχικά, στο Μεσολόγγι ή, μετά το 1826, διεσπάρησαν σ' όλη τη Ρούμελη, ενώ οι Χίοι πήγαν στα Ψαρά έως την καταστροφή τους και από τότε και ύστερα, σκορπίζονταν σε μικρά και μεγάλα Κυκλαδονήσια.

Μετά την σφαγή, λοιπόν, το 1822 της Χίου, όπως διαβάζουμε στον Βακαλόπουλο, «Η κυβέρνηση εφρόντισεν ευθύς εξ αρχής, όσον της ήτο δυνατόν, δια την παραχώρησιν οικιών και άλλων καταλυμάτων. (...) Δια της υπ' αριθ. 1008/20-4-1822 διαταγής (...) επα-

φίετο εις την φροντίδα του υπουργού των εσωτερικών να ενεργηθή ακριβής καταγραφή των διασωθέντων εις τα διάφορα μέρη της επικρατείας προσφύγων [από τη Χίο], να γίνη διάκρισις των ορφανών, κηρών, ανδρών κλπ., ως και να δηλωθή το όνομα, η τέχνη, το επάγγελμα και η κατάσταση εκάστου αυτών. Η δε καταγραφή να υποβληθή το ταχύτερον εις την κυβέρνησιν. Εν τω μεταξύ οι άποροι, αι χήραι, τα ορφανά έπρεπε να τρέφονται δημοσία δαπάνη. Εν συνεχεία δια του υπ' αριθ. 1072/25-4-1822 εγγράφου προς τον ίδιον υπουργόν ο πρόεδρος του εκτελεστικού προσκαλεί αυτόν να φροντίσιν να διαμοιρασθούν οι πρόσφυγες εις τας πλησίον κωμοπόλεις και χωρία και να δοθή εντολή εις τους προεστώτας να περιθάλλουν τους πρόσφυγας, επειδή εν Κορίνθω (...) δεν υπήρχον πλέον οικία προς καταυλισμόν των προσφύγων.»

Μία μαρτυρία, για την κατάσταση που αντιμετώπιζε η Αμοργός με τα κύματα των προσφύγων μετά το 1821 και στα χρόνια του Αγώνα, προέρχεται από τον Αμερικανό γιατρό Σάμουελ Χάου, ο οποίος βρέθηκε στην Ελλάδα από το 1824 έως το 1827 και υπη-

ρέτησε για ένα διάστημα στο ατμοκίνητο πολεμικό πλοίο «Καρτερία». «Το 1826, σημειώνει ο Ν. Νικητίδης, η «Καρτερία» ξεκινά ένα ταξίδι από τη Σύρα. Στις 9 Σεπτεμβρίου 1826 το πλοίο αράζει στα Κατάπολα. Ο Αμερικανός γιατρός αναφέρει ότι πρόσφυγες από την Κρήτη, τα Ψαρά και την Χίο ζούσαν εξαθλιωμένοι σε καλύβες και σπηλιές, ρακένδυτοι και πειναλέοι. Για να κορέσουν την πείνα τους έψαχναν να φάνε οστρακοειδή στην παραλία».

Οι Κρητικοί πρόσφυγες προτιμούσαν την Κάσο και αρκετοί βρέθηκαν στη Μήλο, όπου ίδρυσαν το χωριό «Αδάμαντας», στα 1824. Πάντως, πολλοί από την Κρήτη βρήκαν καταφύγια και στην Πελοπόννησο και, επί Καποδίστρια, στην Αργολίδα. Το Μάη του 1824 (7/5), βρίσκουμε Κρητικούς πρόσφυγες και στρατιώτες και στο Μοριά. Συγκεκριμένα, το Βουλευτικό, κατόπιν μιας αιτήσεως των Κρητικών πληρεξουσίων – παραστατών στο Άργος να δίδεται στους συμπατριώτες τους σιτηρέσιο και να δοθεί εντολή στους Αργείους να μην παίρνουν από τους Κρητικούς πρόσφυγες ενοίκιο, αποφασίζει την καταγραφή κληρών, ορφανών και ασθενών, για να φροντίσει γι' αυτούς. Ο κατάλογος που φτιάχτηκε τότε παραδίδεται στις 14 Μάη 1824 στο Βουλευτικό και το οποίο, με προβούλευμά του, ζητά να δίδεται

σ' όσους πρόσφυγες από την Κρήτη είναι καταγεγραμμένοι στον κατάλογο το ψωμί που τους αναλογεί κάθε μέρα. Το Εκτελεστικό, με δικό του προβούλευμα, μετά την παρέλευση ολίγων ημερών, ειδοποιεί (17/05) το Βουλευτικό ότι εξασφάλισε τροφές για 100 Κρητικούς στρατιώτες και ζητά πόρους για να περιθάλψει κι άλλους (αριθμοί προβουλεύματων: 840 του Βουλευτικού και 1453 του Εκτελεστικού).

Τα τέλη του ίδιου μήνα, εξάλλου, οι πρόσφυγες από την Κάσο, μετά την καταστροφή του νησιού από τον τουρκοαίγυπτιακό στόλο, αναφορά στο Βουλευτικό, ζητούν: (α) Να τους δοθεί τόπος για συνοικισμό, (β) τα μέσα της ζωής και (γ) να απελευθερωθούν τα αιχμαλωτισμένα μέλη των οικογενειών τους. Αξιοσημείωτο δε είναι και ότι ο παραστάτης της Κάσου, Αρβανιτόπουλος, προτείνει να γίνει σύσταση στους κατοίκους της Πάρου και της Νάξου να περιποιηθούν τους πρόσφυγες μέχρι να πραγματοποιηθεί η εκστρατεία κατά της Κρήτης, εφόσον ήταν δύσκολο, υπό τις διαμορφούμενες τότε συνθήκες, να εγκατασταθούν σε άλλο μέρος. Εκ του τελευταίου τούτου αιτήματος των Κασίων, καταφαίνεται πόσον στενές ήταν οι σχέσεις τους προς τους Κρητικούς και πόση εμπιστοσύνη έτρεφαν προς αυτούς. Κατόπιν τούτων, Οι Κα-

σιώτες και οι Ψαριανοί, μετά την καταστροφή των νησιών τους, γύρεψαν καταφύγιο στα αιγαιοπελαγίτικα νησιά (Κυκλάδες, Δωδεκάνησα, Σποράδες).

Τέλος, ενώ σημαντικός αριθμός των προσφύγων βρήκε καταφύγιο προσωρινό σε Σύρο (το 1826, ιδρύεται η Ερμούπολη) και Ναύπλιο, δεν έλειψαν οι μεταναστεύσεις από Μικρασία, Χίο, Ήπειρο προς Τεργέστη, Αγκόνα και Μασσαλία, κάτι που «ενόχλησε» και το Εκτελεστικό και έβγαλε σχετική απαγόρευση (3 Αυγούστου 1825). Πάντως, οι Σουλιώτες, αφού από το 1823 έως το 1829 ταλαιπωρήθηκαν τριγυρνώντας σ' όλη τη Δυτική Ελλάδα, από Πύλο Μεσσηνίας έως Αγρίνιο, τον Απρίλη του 1829, κατά τις τελευταίες εκκαθαριστικές αντιτουρκικές επιχειρήσεις του Αγώνα, εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Ναύπακτου και τα επόμενα χρόνια (1831), έφτασαν μέχρι το Αγρίνιο. Το 1830, αρκετοί Κρητικοί, πάντως, εισρέουν στην Πελοπόννησο και εγκαταστάθηκαν μερικοί στον αργολικό κάμπο και άλλοι στη Λακωνία και στη Μεσσηνία (Μονεμβασιά, Βάτικα, Κορώνη και Μεθώνη, Καλαμάτα), μα και στην Κόρινθο και τα περίχωρά της.

Ενδιαφέρον έχει η άποψη της Έλλης Σκοπετιά, «[Οι πρόσφυγες] εγκαταστάθηκαν στις υπάρχουσες αστικές περιοχές ή ίδρυσαν τους δικούς τους οικισμούς, και τα παρά-

δειγμα της Ερμούπολης, που ξεκινώντας από το τίποτε αναδείχθηκε για δεκαετίες σε πρώτο εμπορικό κέντρο του Βασιλείου, δίνει σε όλο τους το φάσμα τις δυνατότητες που είχε για τη ζωή του νέου κράτους αυτή η μετοικεσία».

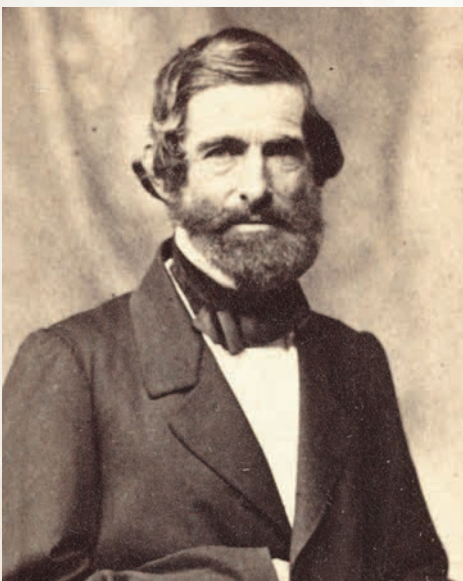
Πώς θα λυνόταν, όμως, το προσφυγικό στα δύσκολα χρόνια του Αγώνα; Γράφει σχετικά ο Απ. Βακαλόπουλος, «Η λύσις του προσφυγικού ζητήματος κατά την Επανάστασιν, ως και των μεγάλων αυτής δημογραφικών και κοινωνικών ζητημάτων, συνήντησε μεγάλας δυσκολίας. (...) Παρά ταύτα είχε εξευρεθή η ορθή βάση προς αποκατάστασιν των προσφύγων. Ήτο δε αυτή η εγκατάστασις αυτών εις τας καθ' άπασαν την χώραν ευρισκομένας εθνικάς γαίας, τας γαίας δηλαδή εκείνας, αι οποίαι ανήκον άλλοτε εις τους εκδιωχθέντας Τούρκους (...). Κατά την επανάστασιν όμως και μετ' αυτήν εις την διανομήν των εθνικών γαιών, η οποία ήτο εν εκ των ακανθωδεστέρων ζητημάτων, αντέδρων οι ολίγοι. Ειδικώς δε δια τους πρόσφυγας, το πνεύμα του τοπικισμού, υποδουλιζόμενον υπό των διαφόρων προκρίτων ή στρατιωτικών αρχηγών, (...) ήτο το σοβαρότερον εμπόδιον δια την μη ομαδικήν εγκατάστασιν των προσφύγων κατά τόπους προελεύσεως εις διάφορα μέρη της Ελλάδος.»

Ο Σ. Χάου και οι άλλοι

Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, λόγω των συνεχών πολεμικών επιχειρήσεων, η ανάγκη για νοσοκομειακή περίθαλψη των αμάχων, αλλά, κυρίως, όλων όσοι έπαιρναν ενεργό μέρος στις μάχες και τραυματιζόνταν βαριά ή ελαφριά ήταν μεγάλη. Ένας άλλος λόγος που επέβαλε τη δημιουργία και λειτουργία επανδρωμένων με ικανό σε αριθμό και γνώσεις ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό ήταν η διάδοση διαφόρων ασθενειών, που έπλητταν τους επαναστάτες, τη φτωχολογία και όσους είχαν πάρει το δύσκολο δρόμο της προσφυγιάς.

Δημιουργήθηκαν, λοιπόν, στην πολύχρονη διάρκεια του Αγώνα (1821 – 1829) διάφορα νοσοκομεία, τα οποία, όμως, ήταν μικτά, δηλαδή προοριζόνταν για τραυματίες και ασθενείς, στρατιώτες και πολίτες. Πρέπει, όμως, να τονιστεί, ότι σχεδόν όλοι οι Έλληνες θεωρούνταν εν δυνάμει «στρατιώτες».

Οι μαρτυρίες, που έχουμε για τα χρόνια του Αγώνα, επισημαίνουν πως υπήρξαν στην αρχή νοσοκομεία στην Πάτρα, έπειτα στο Μεσολόγγι και το Ναύπλιο. Σχετικά με το νοσοκομείο που δημιουργήθηκε στην Πάτρα από τους Έλληνες, αμέσως με την έναρξη της Επανάστασης κατά την πολιορκία των Τούρκων στο φρούριο της πόλεως, ο Άγγλος πρόξενος στην Πάτρα Green γράφει ότι οι Έλληνες μετατρέψανε ένα σπίτι κοντά στο Αγγλικό προξενείο σε

Ο Σ. Χάου, Αμερικανός φιλέλληνας γιατρός, ο οποίος, από το 1824/5, στην επαναστατημένη Ελλάδα προσφέρει τις υπηρεσίες του

νοσοκομείο, βέβαιο πως οι Τούρκοι λόγω της γεινιάσεώς του προς αυτό δεν θα το χτυπούσαν με τα πυροβόλα τους. Ο Φιλήμων αναφέρει σχετικά: «Ετι δε και νοσοκομείον τι εμορφώθη δια τους τραυματιζόμενους στρατιώτας, δι' ο αξιοῦται επαίνων πολλών ο Νικόλαος Γερακάρης, ως προσενεγκων ολόκληρον αυτού το φαρμακείον...».

Ο γιατρός Friedrich Bojons έφθασε στην Ελλάδα μαζί με άλλους Γερμανούς Φιλέλληνες το 1822, ζήτησε δε από τον τότε

υπουργό εσωτερικών και πολέμου, τον Ι. Κωλέττη, να του ανατεθεί ιατρική υπηρεσία. Την ίδια χρονιά, το Βουλευτικό ζήτησε την ανεύρεση στο Ναύπλιο ενός οίκου με 2 ή 3 οικίσκους, για να χρησιμοποιηθεί ως νοσοκομείο. Τούτο, όμως, δεν έγινε. Το Εκτελεστικό, με αλεπάλληλα έγγραφα του προς το υπουργείο εσωτερικών, το διέτασε να δημιουργήσει στο Ναύπλιο νοσοκομείο για τους ασθενείς και τους πληγωμένους.

Το 1823, λειτούργησε ένα υποτυπώδες νοσοκομείο στο Ναύπλιο, το οποίο όμως αντιμετώπιζε προβλήματα συντηρήσεως. Για το λόγο αυτό, ο έπαρχος Ναυπλίου, Χρίστος Βλάσσης, αναφέρει, στις 30 Οκτώβρη 1823, στο υπουργείο εσωτερικών τα σημαντικά χρέη του νοσοκομείου, που καθιστούν προβληματική τη λειτουργία του. Το νοσοκομείο αυτό σύντομα έπαψε να εξυπηρετεί τις ανάγκες του έθνους, μετά από μόλις 8 μήνες λειτουργίας.

Ο Κωλέττης πρότεινε στον Bojons να ενταχθεί μαζί με τους άλλους Γερμανούς στο σώμα του Νικηταρά, ο οποίος όπως τους βεβαίωσε «ήταν ο πιο ανθρωπιστής Έλληνας». Εκείνος, τον Ιανουάριο του 1824, παρακινημένος από το λόρδο Βύρωνα αναχώρησε για το Μεσολόγγι, όπου συναντήθηκε και με τον Άγγλο συνταγματάρχη Stanhope.

Και ενώ το Βουλευτικό με το υπ' αρ. 1067 προβούλευμά του της 27ης Απριλίου

1824 αποτελείται στο Εκτελεστικό και μιλάει για δημιουργία νοσοκομείου των φτωχών, πρόταση για τη δημιουργία αμιγούς στρατιωτικού νοσοκομείου έγινε για πρώτη φορά από τον Bojons, όταν, στις 20/7/1824, με αναφορά του στην Ελληνική Διοίκηση, εισηγείται τη σύσταση εθνικού στρατιωτικού νοσοκομείου, για τη λειτουργία του οποίου θέτει και τον εαυτό του στη διάθεση της κυβέρνησης.

Το 1824, η έλλειψη νοσοκομείου για τους επαναστάτες ήταν εμφανής και, για το λόγο αυτό, το Βουλευτικό στις 23 Μαΐου 1824 απευθύνεται στο Εκτελεστικό, αναφέροντας την ύπαρξη στο Ναύπλιο 30 στρατιωτών πληγωμένων που στερούνται των αναγκαίων. Την έλλειψη νοσοκομείου και υγειονομικής περιθάλψεως, παρά τις δυσκολίες της Επανάστασης, προσπαθούσαν να καλύψουν με ιδιωτεύοντες γιατρούς. Οι άρρωστοι, όμως, και τραυματίες ήταν αναγκασμένοι να πληρώνουν μόνοι τους τις ιατρικές επισκέψεις και τα φάρμακά τους. Ενώ το Εκτελεστικό την 1η Ιουλίου 1824 απευθύνθηκε στο υπουργείο εσωτερικών και ζήτησε να γίνει ένα νοσοκομείο, το Βουλευτικό, με νέο προβούλευμα (24 Ιουλίου 1824), απευθύνεται στο Εκτελεστικό ζητώντας τη σύσταση του νοσοκομείου, αφού μεσολάβησε, όπως είπαμε, και το γράμμα του Bojons (20/7/1824). Το Βουλευτικό, αφού είχε συζητήσει την πρόταση του Νικ. Γερακάρη

«δίδοντας σχέδιον περί συστάσεως νοσοκομείου, και του τρόπου εξοικονομήσεως τούτου, προς περίθαλψιν των ασθενών και δυστυχών ομογενών...», διέτασε «... να επιταχύνει όσον το συντομότερον την σύστασιν του Νοσοκομείου». Το Εκτελεστικό, με τη σειρά του, επιπλήττει το υπουργείο εσωτερικών, γιατί δεν είχε γίνει τίποτε μέχρι τότε.

Στην αναφορά, πάντως, του Ιούλη του 1824, ο Βοϊσος δεν πήρε απάντηση. Και γι' αυτό, επανήλθε με νέα επιστολή του, απευθυνόμενος αυτή τη φορά στο Εκτελεστικό. Η νέα αναφορά του φέρει ημερομηνία 25 Αυγούστου 1824.

Λίγες μέρες, όμως, πριν από τη δεύτερη αναφορά του Βοϊσος, ιδρύθηκε στο Ναύπλιο η «Φιλανθρωπική Εταιρεία» (1/8/1824). Μεταξύ άλλων, η Εταιρεία αυτή ίδρυσε και το νοσοκομείο της γνωστό σα «Νοσοκομείο της Φιλανθρωπικής Εταιρείας». Για το «Νοσοκομείο της Φιλανθρωπικής Εταιρείας» του Ναυπλίου δεν υπάρχουν πολλές μαρτυρίες στα Αρχεία. Οι ιδρυτές της, όμως, προέβαιναν σε συλλογή χρημάτων με τη διενέργεια εράνων στην Πελοπόννησο, αλλά κυρίως στα Επτάνησα.

Ενώ η Εταιρεία εξήτησε την άδεια να επισκευάσει και να μετατρέψει σε νοσοκομείο την κρημισμένη οικία, η οποία βρισκόταν απέναντι από το σπίτι του Αναστασίου Λόντου, δεν της χορηγήθηκε και το Εκτελεστικό στις 22/8/1824 της επέτρεψε να λάβει «...την υπ' αριθ. 311 οικίαν ένδον του Φρουρίου Ναυπλίου κειμένην...». Μερικές εβδομάδες νωρίτερα, στις 4/8/1824, το Εκτελεστικό δημιούργησε το νοσοκομείο. Γιατροί του νοσοκομείου τούτου χρημάτισαν οι Σάμουελ Χάου, Ερρίκος Τράιμπερ, Λουκάς Βάγιας, ενώ από τις 4 Ιουλίου 1827 ανέλαβε επιστάτης και διευθυντής του ο Λευκαδίτης Πέτρος Στεφανίτζης.

Αρχές Αυγούστου του 1824, εξάλλου, πρέπει να έχουμε σοβαρές καταχρήσεις στα φαρμακοπωλεία και για αυτό συγκροτείται μια τριμελής επιτροπή, η οποία θα καθορίσει τις τιμές των φαρμάκων.

Με το υπ' αριθ. 3810 προβούλευμά του, το Εκτελεστικό γνωστοποίησε στο Βουλευτικό, στέλνοντας την αναφορά του Συνταγματάρχη Π. Γ. Ροδίου, διοικητού του Τακτικού Σώματος, τη σύσταση ενός νοσοκομείου για τις ανάγκες του Τακτικού Σώματος. Το Βουλευτικό με το υπ' αριθ. 440 προβούλευμά του της Γ' Περιόδου της 28ης Φεβρουαρίου 1825 ενέκρινε τη σύστασή του.

Το νοσοκομείο αρχικά θα φρόντιζε μόνον για την περίθαλψη των στρατιωτών (ασθενών και τραυματισμένων). Διαταγές της Διοικήσεως ορίζουν τους πόρους της λειτουργίας του (μέρος εκ των εσόδων των τελωνείων και ένα μικρό ποσοστό από τις θαλάσσιες λείες και το 1/3 του μισθού των νοσηλευομένων κατά τη διάρκεια της νοσηλείας των). Οι τραυματίες και ασθενείς στρατιωτές πληρώνανε για την αντιμετώπιση της νόσου τους.

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά και το γεγονός ότι, στα δύσκολα χρόνια του Αγώνα, και η

ιδιωτική πρωτοβουλία έπαιξε το δικό της ρόλο στη δημιουργία νοσοκομείου. Από επιστολή του Σταμάτη Λεβίδη από τη Ζάκυνθο προς τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο (9/9/1824) εξάγουμε το συμπέρασμα ότι διάφοροι Ζακυνθινοί συνεργάζονταν με τον Έλληνα ομογενή και ευεργέτη Βαρβάκη, επιδιώκοντας τη σύσταση νοσοκομείου δυνάμει 30 κλινών, στέλνοντας, μάλιστα, και το γιατρό Περόγλου. Το μόνο που απαιτούσαν ήταν να τους παραχωρήσει η Διοίκηση το κτίριο για την εγκατάστασή του, ενώ αναλαμβάνανε τη συντήρησή του. Και ο μεν Βαρβάκης αναλάμβανε να πληρώνει κάθε χρόνο 1000 τάληρα, οι δε υπόλοιποι την ετησία συνδρομή τους.

Η Ελλάδα είχε, στα χρόνια του Αγώνα, να αντιμετωπίσει και το φονικό πρόσωπο της πανούκλας και άλλων επιδημιών. Από το 1821 έως το 1823, η Μακεδονία, η Ήπειρος και η Κρήτη γνώρισαν τον θάνατο που έφεραν μαζί τους τα τουρκικά στρατεύματα, τα οποία ήρθαν από την Ανατολή. «Η πανώλης η ανείπωτη, μετά των τουρκικών όπλων συμβαδίζουσα», έγραφαν τότε... Το 1828, η πανώλης έφθασε στην Πελοπόννησο. Τα μέτρα που αναγκάστηκε να πάρει ο Καποδίστριας ήταν ιδιαίτερα αυστηρά. Και όμως τα επέβαλε, παρά το σημαντικό πολιτικό κόστος για τον ίδιο. Έκλεισαν εκκλησίες, απαγορεύτηκαν οι συναθροίσεις. Ακόμη κι αυτός ο γάμος του γιου του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη με την αδελφή του Κ. Τζαβέλλα απαγορεύτηκε. Δεν θα μπορούσε να γίνει πριν να τελειώσει ο λοιμός.

Θύμα της πανούκλας στην Κρήτη έπεσε και ο Στέφανος Κανέλλος (Κωνσταντινούπολη 1792 - 1823 Κρήτη). Γιατρός, ποιητής και συγγραφέας πολλών επιστημονικών και φιλολογικών εργασιών, ο Κανέλλος διετέλεσε συνεργάτης του «Ερμή του Λόγιου» και μέλος της «Φιλικής Εταιρείας». Ασχολήθηκε με την εξάσκηση της ιατρικής, τη διδασκαλία, ενώ συμμετείχε και στην Ελληνική Επανάσταση σε οργανωτικό, πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο. Αφού συμμετείχε στην αποτυχημένη προσπάθεια του Αλ. Υψηλάντη στη Μολδοβλαχία ως απεσταλμένος του στη Γερμανική και τη Ρωσική Αυλή υπέρ του ελληνικού Αγώνα, το 1821 - 1822 περιόδευε σε διάφορες ευρωπαϊκές πόλεις, για να «διεγείρει» το φιλελληνισμό, μεταξύ των οποίων η Δρέσδη, το Μόναχο, η Χαϊδελβέργη και το Παρίσι. Από τον Ιούνιο του 1822 γυρίζει στην Ελλάδα και φέρεται να συμμετάσχει στις πολεμικές επιχειρήσεις στην Πελοπόννησο με την ιδιότητα του γιατρού, ενώ λίγο αργότερα παίρνει μέρος στην 2η Εθνοσυνέλευση, στο Άστρος. Εκεί, τον Απρίλη του 1823, μαζί με τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο και τον Γεώργιο Γλαράκη θα διατελέσει μέλος επιτροπής που σκοπό είχε την επεξεργασία του Καταστατικού Νόμου του Κράτους.

Ένα μήνα αργότερα, λοιπόν, το Μάιο του 1823 ενώ βρισκόταν στην Ύδρα, όπου είχε με δικές του πρωτοβουλίες ιδρυθεί τυπογραφείο απ' τους Τομπάζηδες, ο Κανέλλος

θα προσληφθεί, έπειτα από συστατική επιστολή του Κοραή, από τον αρμοστή της Κρήτης Μανώλη Τομπάζη. Έχοντας αναλάβει καθήκοντα συμβούλου θα ακολουθήσει τον τελευταίο στο νησί, όπου πρόκειται να συντάξει ένα είδος τοπικού συντάγματος, με τίτλο «Οργανισμοί της Κρήτης». Παράλληλα προσφέρει τις υπηρεσίες του ως γιατρός ενάντια στην επιδημία της πανούκλας που είχε πλήξει την περιοχή. Θα πεθάνει τελικά στην Κρήτη - έχοντας προσληφθεί από τη νόσο - τον Ιούλιο του 1823, σε ηλικία μόλις 31 ετών!

Πέραν της πανούκλας, η νόσος που έχει προσβάλει την Κρήτη περισσότερο από κάθε άλλο μέρος της Ελλάδας είναι η λέπρα. Όπως βλέπουμε στη με ημερομηνία 16/9/1829 αναφορά του γενικού εφόρου λιμανιών, Αντώνη Τζούνη, αφού ήλθαν από την Κρήτη πρόσφυγες στην ελεύθερη Ελλάδα τα κρούσματα αυξήθηκαν και αν δεν ληφθούν μέτρα, θα αυξηθούν πιο πολύ.

Κατόπιν των παραπάνω, πρέπει να αναφερθεί και το ότι δύο χρόνια νωρίτερα, με το ξεκίνημα του 1826 δηλαδή, για τη σύσταση των «Υγειονομείων» προς αντιμετώπιση των διαφόρων επιδημιών και ασθενειών, θεσπίζεται ο Νόμος 52, της 25 Ιανουαρίου 1826: «Επειδή έν των αναγκαιοτάτων είναι η σύστασις των υγειονομείων, δια την κάθαρσιν των εισερχομένων εις τους λιμένας της Ελλάδος από τους υποκειμένους εις λοιμικάς ασθενείας και επειδή η σύστασις αυτών απαιτεί την διατήρησιν της ευταξίας. Το Βουλευτικόν θεσπίζει, Α'. Να συστηθώσιν υγειονομεία εις όλα τας παραλίους πόλεις της Ελλάδος...».

Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, όμως, δεν υπήρχε σταθερό νοσοκομείο, ούτε σχέδιο δημιουργίας του. Το Εκτελεστικό συζητούσε, σε συνεργασία με το Βουλευτικό, τη δημιουργία νοσοκομείων σε όλη την Επικράτεια. Έπρεπε, λοιπόν, να εκδοθεί ένας τόμος, που να ρυθμίζει τη λειτουργία των νοσοκομείων. Το Βουλευτικό, κατά τη συνεδρίαση της 19ης Σεπτεμβρίου 1825, συμφώνησε σε αυτό.

Στις 22 Σεπτεμβρίου 1825, στη Συνεδρία 241 του Βουλευτικού Σώματος, με τον υπ' αρ. ΜΘ' δε του Κώδικος των Νόμων της 5ης Οκτωβρίου 1825 θέσπισε το Νόμο περί των Νοσοκομείων. Τα νοσοκομεία αρχίζουν να λειτουργούν με βάση το νέο νόμο. Υπάρχει, όμως, κάποια απροθυμία των υπόχρεων να πληρώσουν ή δεν γίνονταν οι προβλεπόμενες κρατήσεις, για να εξερευρευθούν πόροι υπέρ των νοσοκομείων.

Σύμφωνα με τον ίδιο Νόμο, λειτούργησε από τα πρώτα και το νοσοκομείο της Σύρου. Τούτο, αρχικά, δημιουργήθηκε από συνεισφορές των κατοίκων του νησιού, όταν όμως δημοσιεύθηκε ο περί νοσοκομείων Νόμος οι επίτροποί του, όπως θα ιδούμε παρακάτω, ενήργησαν για να εφαρμοσθεί και στο νοσοκομείο τους.

Αξίζει να αναφερθούν λίγα λόγια για το Νοσοκομείο της Ερμούπολης, όπως αυτά περιγράφονται από τον Ιωάννη Βούρο. Διαβάζοντας, λοιπόν, όσα γράφει, μετά το πέρας της Επανάστασης, ο Βούρος, μαθαί-

νουμε ότι πρόσφυγες της Χίου, των Κυδωνιών, της Σμύρνης και της Κωνσταντινούπολης - εξαιτίας της τουρκικής θηριωδίας, που τους στέρησε τις πατρίδες και το βίος τους, και για εξεύρεση των προς το ζην - συνέρρευσαν στη Σύρο, όπου και ίδρυσαν την Ερμούπολη. Εκεί, κατά το 1823 ενοίκισαν 2 οικίσκους στο άκρο της πόλης, όπου περιέθαλπαν μέχρι το 1825 τους αρρώστους, αφού έκαναν κάθε Σάββατο έρανο και φωνάζοντας γιατρούς για να δουν τους ασθενείς. Το 1825, όμως, οικοδομήθηκε στην Ερμούπολη, με συνεισφορές των ντόπιων, το πρώτο νοσοκομείο της ανεξάρτητης Ελλάδας και δέχτηκε τους πρώτους ασθενείς το ξεκίνημα του 1826.

Νωρίτερα, την 27ην Οκτωβρίου 1825, οι επίτροποι του νοσοκομείου της Σύρου υπέβαλαν στο Εκτελεστικό αναφορά στην οποία ζητούν να τους καθορισθεί, βάσει της σχετικής νομοθεσίας, σταθερή πρόσσος για τη λειτουργία του νοσοκομείου τους. Το Βουλευτικό στη συνεδρία του της 18ης Νοεμβρίου 1825 με το υπ' αριθ. 1065, λοιπόν, προβούλευμά του το Βουλευτικό αποφάσισε για το νοσοκομείο της Σύρου να δίδεται σταθερή επιχορήγηση όπως και στο νοσοκομείο του Ναυπλίου, «...πόρος σταθερός διωρίσθη και εις εκείνο το μέρος ως εις το Ναύπλιον...». Μετά από αυτό το προβούλευμα του Βουλευτικού, το Εκτελεστικό στις 23/11/1825 εξέδωσε διαταγή εφαρμογής και στη Σύρο του Νόμου περί Νοσοκομείων.

Ας αφήσουμε, όμως, το Αιγαίο και ας πεταχτούμε στη Ρούμελη, που είναι από τα σημαντικότερα, σ' όλη την πολυετή διάρκεια της Επανάστασης, θέατρα των ελληνοτουρκικών πολεμικών επιχειρήσεων. Η πολιορκία του Μεσολογγίου από τους Τούρκους τόσο κατά το 1822, όσο κυρίως κατά το 1825 - 1826 βρήκε, ιδίως στη δεύτερη περίπτωση, την πόλη περισσότερο οργανωμένη από νοσηλευτικής πλευράς. Σε τούτο είχε συντελέσει η άφιξη τόσο του Λόρδου Βύρωνα, όσο και του Άγγλου L. Stanhope, οι οποίοι συνοδεύονταν τόσο από γιατρούς, όσο και από τα αναγκαία ιατρικά είδη.

Για την δημιουργία του νοσοκομείου και τυπογραφείου στο Μεσολόγγι, το Φιλελληνικό κοιτάτο του Λονδίνου ενέκρινε την δαπάνη 100 λιρών, όπως αυτό προκύπτει από απόφαση της 7ης Φεβρουαρίου 1824. Μεταξύ των γιατρών που βρισκότανε στο Μεσολόγγι ήσαν και ο Λευκαδίτης Στεφανίτζης και ο Ολλανδός Julius Millingen, ο οποίος στα απομνημονεύματά του γράφει: «...Όταν επροτάθηκε στο Μαυροκορδάτο τους άρχοντες, και τους καπεταναίους του Μεσολογγίου η δημιουργία ενός νοσοκομείου, όλοι ομόφωνα συμφώνησαν λέγοντας, ότι τίποτε άλλο δεν ήταν πιο απαραίτητο από αυτό και ότι θα έχει πολλά πλεονεκτήματα, χωρίς να κοστίζει πολλά στους κατοίκους του.

Σε κανένα άλλο μέρος της Ελλάδος δεν υπήρχε τόσο μεγάλη ανάγκη για ένα παρόμοιο ίδρυμα, η έλλειψη του οποίου εδώ

ήταν αισθητή. Κατά τη διάρκεια κάθε επιθέσεως, όταν τα τείχη της παρέχουν καταφύγιο στα αδύνατα μέρη του πληθυσμού της Δυτικής Ελλάδος, η συνάθροιση τόσο πολλών ατόμων, ο μολυσμένος αέρας και οι μεγάλες στερήσεις, σταθερά προκαλούν ένα πλήθος ενοχλημάτων, ειδικώς στους ορεσίβιους, οι οποίοι είτε λιώνουν, είτε καταστρέφονται, απαιτούντες ιατρική φροντίδα.

Ακούγοντας ότι το Φιλελληνικό Κομιτάτο του Λονδίνου και η Εταιρεία των Φίλων είχαν στείλει με δαπάνες τους φάρμακα, εργαλεία και υγειονομικά, οι Έλληνες εξέφρασαν τη χαρά τους με τους πιο θερμούς τρόπους. Δεσμευμένος προς στιγμήν να παρέχω κάθε ελπίδα για να πείσω τους Έλληνες για να συμβάλουν στην δημιουργία ενός Νοσοκομείου, αλλά επειγόμενος να αρχίσω αμέσως τα ιατρικά μου καθήκοντα, υπενθύμισα στο Συνταγματάρχη Stanhope, ότι τώρα τίποτα δεν μπορούσε να γίνει για την ανακούφιση των φτωχών ασθενών και στρατιωτών, παρά να ιδρυθεί ένα αναρρωτήριο σε ένα Τάγμα, όμοιο με αυτά της Αγγλίας. Οι κάτοικοι του Μεσολογγίου γρήγορα άρχισαν να επωφελούνται από τα πλεονεκτήματα, τα οποία παρείχε το ιατρείο. Αυτό είναι αυταπόδεικτο, ώστε θα ήταν περιττό να μπω σε λεπτομέρειες, μολοντί ίσως θα έπρεπε...».

Τα νοσοκομεία λειτουργούσαν χωρίς όμως να εισπράττουν τα δικαιώματά τους και αναπόφευκτα σωριάζονταν τα οικονομικά τους προβλήματα.

Μας ενδιαφέρει στο παρόν σημείο ό,τι έγινε στο νοσοκομείο του Ναυπλίου, εφόσον αυτό ήταν το μόνο που λειτούργησε σε όλη τη διάρκεια της Επανάστασης έχοντας επικεφαλής έναν επιστάτη, που ήταν υπεύθυνος για τη σωστή λειτουργία του, την ευταξία και διακίνηση των αρρώστων. Για την έξοδο από το οικονομικό αδιέξοδο του νοσοκομείου τούτου το Εκτελεστικό

κυκλοφόρησε στις 24 Αυγούστου και στις 29 Νοεμβρίου 1825 διαταγές προς το υπουργείο οικονομίας, για την απρόσκοπτη εκτέλεση του Νόμου σχετικά με τα έσοδα του νοσοκομείου, επειδή δεν γινόταν η είσπραξη όλων των δικαιωμάτων του.

Δυστυχώς, όμως, ποτέ, δεν εισέπραξε το νοσοκομείο όσα δικαιούνταν κι αυτό άφηνε άλυτα τα προβλήματά του. Καταβλήθηκαν, όμως, διάφορες προσπάθειες εξοικονομήσεως χρημάτων (όπως π.χ. ενοικιάσεως του Δημοσίου στατήρος του Ναυπλίου και των Μύλων, περιφορά του δίσκου στις εκκλησίες), αλλά απόβηκαν άκαρπες.

Γιατρός του νοσοκομείου του Ναυπλίου από τις αρχές Ιανουαρίου 1826 μέχρι και τις 7 Οκτώβρη του ίδιου χρόνου ήταν ο Αμερικανός Samuel Gridley Howe (1801 – 1876), για τον οποίο θα γράψουμε εκτενώς παρακάτω. Είχε βοηθό του ένα χειρουργό, του οποίου, όμως, δεν γράφουν οι πηγές το όνομα. Το αποδέλοιπο προσωπικό απαρτιζόταν από 6 υπηρέτριες, ένα φροντιστή, έναν οικονόμο, ένα φαρμακοποιό, έναν αποθηκάριο και έναν ιερέα, όλους μισθοδοτούμενους από το νοσοκομείο.

Η οικονομική κατάσταση της Κυβερνήσεως, μετά την Έξοδο του Μεσολογγίου, κατά το β' μισό του 1826 και στις αρχές του 1827, ήταν οικτρή. Ο Ιμπραήμ και ο Κιουταχής είχαν διαγομήσει την Πελοπόννησο και τη Ρούμελη. Επομένως, θα ήταν φύσει αδύνατο να δουλεύει το νοσοκομείο του Ναυπλίου χωρίς προβλήματα, ενώ θα γίνουν, όπως προαναφέρθηκε, μάταια, πολλές προσπάθειες για να μην ανασταλεί η λειτουργία του.

Ο Φιλελληνισμός έδινε, πάλι, τρόπον τινα, κάποιες λύσεις και σ' αυτόν τον τομέα, αν και δεν επαρκούσαν για τις ανάγκες όλου του πληθυσμού. Η πείνα «θέρριζε» και σημαντική για την αντιμετώπισή της ήταν η συμβολή των βοηθημάτων των

ξένων, Αμερικανών και Ευρωπαίων. Η διαχείριση όσων εφοδίων έρχονταν από το εξωτερικό γινόταν όχι από την Ελληνική Διοίκηση, αλλά από ξένους απεσταλμένους των Φιλελληνικών Κομιτάτων.

Γιατρός του νοσοκομείου Ναυπλίου την εποχή εκείνη ήταν ο Πέτρος Στεφανίτζης. Η Γραμματεία των Εσωτερικών, όμως, απευθύνει στον Στεφανίτζη την παρακάτω διαταγή να παραδώσει το Νοσοκομείο στο Σάμουελ Χάου : «Διορίζεται λοιπόν κατά το διάταγμα της Κυβερνήσεως υπ' αριθ. 1392: να παραδώσης εις αυτόν όλα τα του Νοσοκομείου πράγματα, Ιατρικά και χειρουργικά εργαλεία, διωρίσθη δε ο Προσωρινός Διοικητής του Ναυπλίου να θεωρήσει τον λογαριασμόν σου, και αν έχεις εξωδευμένα εις το Νοσοκομειον περισσότερα των όσων έλαβες από τας προσόδους αυτού απεφασίσθη παρά της Κυβερνήσεως να λάβεις από τα δικαιώματα του Νοσοκομείου. Διετάχθη δε ο Προσωρινός Διοικητής Ναυπλίου να συνεργήσει εις τούτο δια να πληρωθείς».

Ο Σάμουελ Χάου ήταν Αμερικανός γιατρός από τους πραγματικούς φιλέλληνες και όχι τυχοδιώκτης. Μετά τη λήψη του πτυχίου του της ιατρικής, το 1824, σε ηλικία 23 ετών, αποφάσισε να προσφέρει τις ιατρικές του υπηρεσίες στην επαναστατημένη Ελλάδα, στην οποία έφθασε το τέλος του χρόνου εκείνου.

Κατά τη διάρκεια της εν Ελλάδι παραμονής του, υπήρξε γιατρός σε πολλά στρατόπεδα. Σε ιδιαίτερο ημερολόγιό του, το οποίο, όμως, δεν διασώθηκε ολόκληρο, κατέγραφε κατά την παραμονή του στην Ελλάδα διάφορα γεγονότα, τις σκέψεις του, τις κρίσεις και ενέργειές του.

Φανέρωσε, μεταξύ άλλων, ο Χάου στην ελληνική Κυβέρνηση και την ανάγκη ιδρύσεως κεντρικού νοσοκομείου και άλλων μικρών, που έγινε αποδεκτό από αυτήν και η οποία «κατενόησε την ανάγκην του πράγ-

ματος και προέβη εις επανειλημμένας αποπείρας προς πραγματοποίησιν τούτων αλλ' αι προσπάθειά της έμειναν άνευ αποτελέσματος εξ ελλείψεως χρημάτων».

Ο Χάου περιγράφει στο ημερολόγιό του ότι στις Αυγούστου του 1827 κατέπλευσε από τη Φιλαδέλφεια των ΗΠΑ το βρίκι «Ανατολή» γεμάτο με εφόδια για τους φτωχούς και το Κομιτάτο του ανέθεσε το ρόλο του συμβούλου για τη διανομή τους. Στις 2 Οκτωβρίου 1827, λοιπόν, βρίσκεται στις Κυκλάδες, για να μοιράσει τρόφιμα στις Κρητικές προσφυγικές οικογένειες.

Την 13 Νοεμβρίου 1827 (v. n.) ανεχώρησε με το βρίκι «Ιωάννα» για τη Ν. Υόρκη. Στο ημερολόγιό του περιγράφει τις δυσκολίες που αντιμετώπισε στην Αμερική. Πληροφορεί την Αμερικανική Κοινή Γνώμη για τα προβλήματα των Ελλήνων τραυματιών: «...διέρχονται επί εβδομάδας άνευ των απαραίτητων επιτηδείων και Ιδίως άρτου. Η θέσις του Ιατρού εις τας περιπτώσεις ταύτας είναι τω όντι οδυνηρά καθόσον είνε υποχρεωμένος να παρίσταται μάρτυς της δυστυχίας χωρίς να δύναται να προσέλθει αρωγός, ευρίσκει δε Την εξάσκησιν του επαγγέλματός του ανώφελη εξ ελλείψεως των κοινοτάτων επιτηδείων της ζωής...».

Ο Χάου θα επανέλθει στην Ελλάδα το 1828. Τότε, επί Καποδίστρια, οργανώνει καταφύγια για την περίθαλψη των προσφύγων. Ένα από αυτά στον Ισθμό της Κορίνθου το αποκαλεί «Ουασιγκτονία». Έμεινε, στο ελεύθερο ελληνικό κράτος, έως το 1831, οπότε ξαναγύρισε στην Αμερική, ενώ το 1866, επηρεασμένος από το φιλελληνισμό του, θα ξαναβρεθεί, αν και γερασμένος πια, στην Ελλάδα, για να βοηθήσει τους Κρητικούς. Ανάμεσα στα γραπτά του ξεχωρίζει και η «Ιστορική σκιαγραφία της Ελληνικής Επανάστασης», γραμμένο στα χρόνια του Αγώνα (1827), με νωπές τις αναμνήσεις του συγγραφέα από τις πολεμικές επιχειρήσεις των Ελλήνων.

Πάπας και αντιπαραθέσεις με θρησκευτικά ελατήρια!

Όταν οι Μεγάλες Δυνάμεις της «Ιεράς Συμμαχίας» συνεδρίαζαν, τους φθινοπωρινούς μήνες του 1822, στη Βερόνα, η ελληνική επαναστατική κυβέρνηση, γυρεύοντας βοήθεια και αναγνώριση από τους Ευρωπαίους, προσπάθησε να προσεταιριστεί τον Πάπα της Ρώμης, του οποίου η επιρροή σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες ήταν σημαντικότερη.

Ένας από τους απεσταλμένους της επαναστατικής κυβερνήσεως, ο Γάλλος συνταγματάρχης και «φιλέλληνας» Philippe Jourdain επικείμενος να προσελκύσει το ενδιαφέρον του Πάπα, να συνάψει συμμαχία με το τάγμα των Ιωαννιτών Ιπποτών της Μάλτας που θα είχε φοβερές συνέπειες στην Ελλάδα, αφού, σύμφωνα με το σχέδιο της συνθήκης, προβλεπόταν εγκαθίδρυση στον χώρο του Αιγαίου ενός

φράγκικου πολιτικοθρησκευτικού καθεστώτος, αλλά τελικά αποφεύχθηκε μια τέτοια συμφωνία, διότι η επαναστατική Κυβέρνηση, ύστερα από αμφιταλαντεύσεις, διέκοψε τις διαπραγματεύσεις και απέρριψε τις προτάσεις των ιπποτών της Μάλτας.

Το σημαντικότερο όμως είναι ότι μέλη της κυβερνήσεως, όπως ο Μαυροκορδάτος και ο Νέγρης, προέβησαν σε πολλές μυστικές διπλωματικές ενέργειες για την σύναψη διπλωματικών σχέσεων με τον Παπικό θρόνο, και προέβησαν το επιχείρημα της ενώσεως των δύο Εκκλησιών. Σε κείμενα ο Πάπας καλείται «κεφαλή των Χριστιανισμών» και ο εκπρόσωπος της ελληνικής Κυβερνήσεως αποστέλλεται για να υποβάλει ταπεινά «τον σεβασμό, τη λατρεία και την εκτίμηση» ολοκλήρου του ελληνικού έθνους».

Έτσι, κατόπιν τούτων, απεστάλη στον

Πάπα μια Επιτροπή που αποτελείτο από τον Παλαιών Πατρών Γερμανό και το Γεώργιο Μαυρομικάλη, το γιο του Πετρόμπεη. Η αποστολή αυτή είχε δύο σκοπούς. Ο ένας ήταν πολιτικός και αφορούσε τη σύναψη διπλωματικών σχέσεων με το Βατικανό και ο άλλος ήταν εκκλησιαστικός και αφορούσε την έναρξη των διαπραγματεύσεων για την ένωση των Εκκλησιών, που είχαν διακοπεί με την άλωση της Πόλης (1453).

Η αποστολή έφθασε στην Αγκόνα στις 14 ή 15 Δεκεμβρίου του 1822 και άρχισε αμέσως το έργο της. Φαίνεται από διάφορα κείμενα ότι οι αξιωματούχοι του Βατικανού διαβίβασαν στον Π. Π. Γερμανό «το ενδιαφέρον που πάντα έδειχνε ο παπικός θρόνος για την επιστροφή των ορθοδόξων στη δικαιοδοσία του υπέρτατου ποντίφικα, του υπέδειξε έμμεσα ως πρότυπο για την οποι-

αδήποτε συζήτηση περί ενώσεως τη σύνοδο της Φλωρεντίας (1439)...».

Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός, όμως, όπως σημειώνει ο Μητροπολίτης Ναυπάκτου, Ιερόθεος, «ως Ορθόδοξος Ιεράρχης, δεν ήταν διατεθειμένος να αποδεχθεί μια τέτοια πρόταση που συνιστούσε προδοσία της πίστεως και υποδούλωση της αληθείας της Εκκλησίας, και μάλιστα ήθελε να διαφυλάξει και την Ορθόδοξη Εκκλησία ελεύθερη από κάθε υποδούλωση. Έτσι, προσπάθησε αφενός μεν με διάφορους τρόπους να αποφύγει να επισκεφθεί την Ρώμη και να συναντήσει τον Πάπα, αφ' ετέρου δε παραπληροφορούσε εσκεμμένα την Ελληνική πολιτική ηγεσία, με το να τους αποκρύπτει όλα όσα συζητούσε με τους παπικούς αξιωματούχους, γιατί ενδεχομένως η πολιτική εξουσία θα προτιμούσε κάτι τέ-

τοιο, αν αυτό ωφελούσε τα πολιτικά πράγματα που τους ενδιέφεραν εκείνο το χρονικό διάστημα. Η τακτική αυτή του Παλαιών Πατρών Γερμανού απέβλεπε σε τρεις σκοπούς. Πρώτον, να διαφυλάξει το κύρος και την αλήθεια της ορθοδόξου πίστεως και να μην αλλοιωθεί από διάφορες κακοδοξίες. Δεύτερον, να μην υποσκάψει το κύρος του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο οποίο ακόμη ανήκε, γιατί τέτοιες πρωτοβουλίες υπάγονται στην κανονική αρμοδιότητά του. Και τρίτον, γιατί ήθελε να διασφαλίσει το κύρος και την ελευθερία της Ορθοδόξου Εκκλησίας από τις αλλεπάλληλες και σταδιακές πολιτικές παρεμβάσεις, γιατί και τότε φάνηκε ότι η πολιτική ηγεσία ήθελε να χρησιμοποιήσει την Εκκλησία, για διάφορες πολιτικές σκοπιμότητες».

Πάντως, ό,τι μάλλον «ναρκοθέτησε» περισσότερο τις επαφές Ελλήνων και Πάπα το 1822 δεν ήταν μόνο οι αντιδράσεις του Κοραή και άλλων διανοουμένων, αλλά, κυρίως, η αγγλική πολιτική, που δεν ήθελε να περάσει υπό την παπική επιρροή και τη γαλλική «προστασία» ο Αγώνας των Ελλήνων. Επιπλέον, δεν πρέπει να παραβλέψουμε και την «εχθρική» στάση και των Καθολικών το θρήσκευμα Κυκλαδίων προς τους επαναστάτες και τις κυβερνήσεις τους.

Συγκεκριμένα, όπως επισημαίνει ο Κων/νος Μανίκας, με την έναρξη της ελληνικής Επανάστασης και την πρόσκληση των οπλαρχηγών στους Λατίνους να συμμετάσχουν και οι Λατίνοι στο έργο της απε-

λευθερώσεως της Ελλάδος από τον Τουρκικό ζυγό, καταρχάς αποστασιοποιήθηκαν από τις πρώτες επαναστατικές ενέργειες και δεν συμμετείχαν στην επανάσταση των Ελλήνων. Στη Σύρο, σε σύσκεψη που έγινε, «αποφασίστηκε η μη συμμετοχή τους στην επανάσταση». Το ίδιο συνέβη και σε άλλες περιοχές, όπως στην Τήνο και τη Νάξο. Επέλεξαν δηλαδή την αρχή της ουδετερότητας. Όμως δεν στάθηκαν μόνο σ' αυτό, αλλά προχώρησαν και σε άλλες αντεπαναστατικές ενέργειες, μέσω των γαλλικών προξενικών πρακτόρων. Πράγματι, με πολλούς τρόπους και με πολλές ενέργειες, επιδεικνυαν τα φιλοτουρκικά τους αισθήματα και ότι αυτοί παραμένουν πιστοί στον Σουλτάνο.

Ας ιδούμε, όμως, και κάποιες σημαντικές μαρτυρίες για το ίδιο θέμα, που παρουσιάζουν εύγλωττα την «αντίθεση» στο Αιγαίο, ανάμεσα στους Ορθόδοξους Έλληνες και τους Καθολικούς Αιγαιοπελαγίτες. Ο Άγγλος πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη Stragford σε αναφορά του προς το υπουργείο εξωτερικών της χώρας του (25/05/1822, Public Record Office. F.O. 78, τ. 108)) αναφέρει: «Η Γερουσία της Κορίνθου έστειλε γράμμα στους Καθολικούς ιεράρχες της νήσου Σύρου, συνιστώντας ενότητα και φιλία με τους Έλληνες Ορθόδοξους αδελφούς και καλώντας τον Αρχιεπίσκοπο να μεταβεί στην Κόρινθο. Ο Αρχιεπίσκοπος απάντησε ότι διαταγές δέχεται μονάχα από τον πνευματικό του αρχηγό

(τον Πάπα) ή από το νόμιμο ηγεμόνα του «το βασιλιά της Γαλλίας!..».

Τα γράμματα, όπως βλέπουμε στο έργο του Georg Hofmann, «Das Papsttum und der Griechische Freiheitskampf», τα είχαν στείλει ο Μαυροκορδάτος και ο Θ. Νέγρης στον παπικό αρχιεπίσκοπο Νάξου Ανδρέα Βεγγέτι (Κόρινθος, 14 Απρίλη 1822). Αυτός έγραψε στον Πάπα ότι θα πήγαινε «αν είχε άδεια από την Πύλη και του παρέιχε ασφάλεια ο Γάλλος Πρεσβευτής».

Ο Άγγλος κληρικός George Waddighton, εξάλλου, γράφει: «Είναι απίστευτο το μίσος αυτών των Καθολικών Ελλήνων εναντίον των συμπατριωτών τους Ορθοδόξων. Όχι μόνον δεν πήραν μέρος στην επανάσταση, αλλά εύχονται το ναυαγίο της!».

Ο Γάλλος Maxime Rayband, τέλος, παρατηρεί: «Οι Συριανοί Καθολικοί μισούσαν τους Έλληνες Ορθόδοξους και ήθελαν να μη αναμειχθούν διόλου στην επανάσταση... Ο Οθωμανικός στόλος επιστρέφοντας στα Δαρδανέλια πέρασε από την Σύρα. Οι Καθολικοί πρόκριτοι ανέβηκαν στη ναυαρχίδα του Καπουδάν Πασά, ανανεώνοντας τον όρκο τους για αιώνια πίστη στην Υψηλή Πύλη. Και ο στόλαρχος ευχαριστημένος χάρισε στον καθένα τους από ένα μεταξωτό καφτάνι».

Υπάρχει, όμως, και αντίλογος σ' αυτές τις αιτιάσεις των Ελληνορθόδοξων. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την Καθολική Εκκλησία της Ελλάδας, οι Έλληνες καθολικοί ήσαν διστακτικοί απέναντι στην Επανάσταση για

πολλούς λόγους. Ένας από αυτούς ήταν η έλλειψη οπλισμού και στρατιωτικών υποδομών και εκπαίδευσης. Για τον ίδιο ακριβώς λόγο, και άλλα νησιά, χωρίς Έλληνες καθολικούς, παρουσίαζαν την ίδια διστακτικότητα. Σε καμία περίπτωση, όμως, οι Καθολικοί δεν διακατέχονταν από φιλοτουρκικά αισθήματα, καθώς και οι ίδιοι βρίσκονταν υπό τον τουρκικό ζυγό.

Η Οθωμανική αυτοκρατορία θεωρούσε τους Καθολικούς εξαρτημένους από ένα σημαντικό, από τα χρόνια των σταυροφοριών, εχθρό του ισλαμισμού, τον Πάπα. Επίσης, οι Καθολικοί των νησιών αντιμετώπιζονταν εχθρικά από τους Ορθόδοξους συμπολίτες τους, με αποτέλεσμα να απομονωθούν και να είναι και οι ίδιοι επιφυλακτικοί απέναντί τους. Αυτό το αίσθημα της επιφυλακτικότητας αναπτύχθηκε ιδιαίτερα με την τετραετή Ρωσική κυριαρχία, περίοδος στην οποία καταπατήθηκαν τα δικαιώματά τους και προσβλήθηκε το θρησκευτικό τους αίσθημα.

Επακόλουθο των παραπάνω ήταν ο φόβος, από μέρος των Ελλήνων καθολικών, ότι δεν θα υπολογιστούν σαν ισότιμοι Έλληνες πολίτες στα πλαίσια του ελεύθερου Ελληνικού κράτους. Ο φόβος αυτός μετριάστηκε με τις διαβεβαιώσεις της πρώτης ελληνικής κυβέρνησης για θρησκευτική ελευθερία και ισονομία. Από εκείνο το σημείο, οι Έλληνες καθολικοί δεν έπαψαν να προσφέρουν στον αγώνα για την ελευθερία, οικονομικά και στρατιωτικά.

Κύπρος μέσω Λιβάνου;

Εγράφη σε προηγούμενο κεφάλαιο ότι η Κύπρος, στη διάρκεια της Επανάστασης, έστειλε αντιπροσώπους της στις συνελεύσεις των Πανελλήνων (1825) και επιχειρήθηκε ανεπιτυχώς άλλος ένας ξεσπικωμός (1826).

Ανάμεσα στα κυπριακής καταγωγής ενεργά στελέχη της «Φιλικής Εταιρείας» ήταν ο δάσκαλος, Χαράλαμπος Μάλης από τη Λευκωσία, ο οποίος είχε συνοδέψει τον Παπαφλέσσα στην Πελοπόννησο και αναδείχτηκε, στη συνέχεια, σε σημαντική και δραστήρια προσωπικότητα μεταξύ των Κυπρίων που βρίσκονταν στην Ελλάδα.

Ιδιαίτερη σημασία πρέπει να αποδοθεί στην προσπάθεια που καταβλήθηκε, το 1824 – 1825, στην ίδια την επαναστατημένη Ελλάδα, από ομάδα Κυπρίων που βρίσκονταν στο Ναύπλιο και οι οποίοι αρκετές φορές πίεσαν την ελληνική κυβέρνηση να οργανώσει επιχείρηση απελευθέρωσης της ιδιαίτερής τους πατρίδας. Μεταξύ των Κυπρίων αυτών ήταν ο Κυπριανός Θησέας, ο Χαράλαμπος Μάλης, ο Κυπρίδης Γεωργιάδης, ο Γεώργιος Δ. Οικονομίδης, ο Δημήτριος Οικονομίδης, ο Κυπριανός Βικέντιος.

Το 1824 – 1825, λοιπόν, η ομάδα αυτή των Κυπρίων εργαζόταν για να πείσει την ελληνική κυβέρνηση να στρέψει την προσοχή και τις προσπάθειές της και στην

Προσωπογραφία του Χατζημιάλη Νταλιάνη

Κύπρο, υπέβαλε δε αρκετά υπομνήματα. Η ελληνική κυβέρνηση όμως απέρριψε τελικά το σχέδιό τους γιατί θεώρησε μια τέτοια επιχείρηση παράτολμη, τη στιγμή μάλιστα κατά την οποία ο πόλεμος στην ίδια την Ελλάδα μαινόταν.

Η προσπάθεια συνδυάστηκε με άλλο σχέδιο για υποκίνηση εξέγερσης στο Λίβανο! Γι' αυτό, μάλιστα, είχε σταλεί αποστολή στο Λίβανο για διερεύνηση των προθέσεων των

Λιβανίων. Η αποστολή είχε επαφές και με τους Κυπρίους ιεράρχες που είχαν διαδεχτεί εκείνους που αντικατέστησαν όσους σφάχτηκαν κατά το 1821, δηλαδή τον αρχιεπίσκοπο Δαμασκνό και τους επισκόπους Πάφου Πανάρετο, Κιτίου Λεόντιο και Κυρηνείας Χαράλαμπο, Η αποστολή, την οποία αποτελούσαν ο μπτροπολίτης Ευδοκιάδος Γρηγόριος και ο Κύπριος Χαράλαμπος Μάλης, είχε εφοδιαστεί με γράμματα προς τους Κυπρίους ιεράρχες, από τους οποίους ζητούνταν η συνδρομή της Κυπριακής Εκκλησίας για την επιτυχία του κινήματος στο Λίβανο το οποίο, όπως αναφέρεται στα γράμματα, δεν θέλει συντελέσει ολίγον και εις την ευτυχή αποκατάστασιν της Κύπρου.

Για το ζήτημα της εξέγερσης στο Λίβανο, αλλά και σε άλλα μέρη (όπως η Σερβία), ο Χαράλαμπος Μάλης επιμένει και αναπτύσσει τις απόψεις του με δεύτερο υπόμνημά του προς τον Μαυροκορδάτο, ημερομηνίας 27 Φεβρουαρίου 1825.

Η υπόθεση της εκστρατείας στο Λίβανο είχε αρχίσει να συζητείται από τον Οκτώβριο 1824, όταν ο Χατζηστάθης Ρέζης μετέφερε στο Βουλευτικό Σώμα πρόταση του εμίρη του Λιβάνου Μπεσσίρ για σύναψη συμμαχίας με τους Έλληνες κατά των Τούρκων. Ο Μπεσσίρ, για να πετύχει στο σκοπό του, ζήτησε ελληνικά καράβια και έδινε στους Έλ-

ληνες στρατεύματα και άλογα. Το Βουλευτικό δέχθηκε την πρόταση, υπό το πρίσμα μάλιστα δημιουργίας αντιπερισπασμού στις δυνάμεις του σουλτάνου και σ' εκείνες του τυράννου της Αιγύπτου Μωχάμετ Άλυ του οποίου ο θετός γιος Ιμπραήμ βρισκόταν στο Μοριά τον οποίο κατέκαιε. Εκ μέρους των Ελλήνων είχαν οριστεί τότε αντιπρόσωποι για περαιτέρω διαπραγματεύσεις με τον εμίρη. Οι αντιπρόσωποι ήσαν ο Χατζηστάθης Ρέζης, ο επίσκοπος Ευδοκιάδος Γρηγόριος και ο Χαράλαμπος Μάλης. Η τριμελής αυτή ομάδα απεστάλη στο Λίβανο το 1825 και είχε μακρές διαπραγματεύσεις. Είναι επίσης σημαντικό ότι το πρόγραμμα της ομάδας περιελάμβανε επίσκεψη στην Κύπρο, για μυστικές διαπραγματεύσεις με τον τότε αρχιεπίσκοπο Δαμασκνό και τους λοιπούς ηγέτες των Ελλήνων Κυπρίων. Και τούτο, επειδή σε συνάρτηση προς την επανάσταση στο Λίβανο συνεζητείτο και απελευθερωτικός κατά των Τούρκων αγώνας στην Κύπρο. Ενημερώθηκαν Μεθόδιος (1823-1850) και άλλοι ιεράρχες στη Συρία.

Τελικά το όλο σχέδιο εκρίθη ως παρακινδυνευμένο και δεν υιοθετήθηκε από την ελληνική κυβέρνηση, καθ' ην στιγμή συναντούσε πολλές δυσκολίες και έβαινε προς αποτυχία και η άλλη προσπάθεια οργάνωσης εκστρατείας στην Κύπρο υπό τον

στρατηγό ντε Βιντζ. Ωστόσο μερικοί οπλαρχηγοί, που είχαν μάθει το σχέδιο περί το Λίβανο και την Κύπρο, αποφάσισαν να το υλοποιήσουν μόνοι τους, αναλαμβάνοντας οι ίδιοι να οργανώσουν και να πραγματοποιήσουν την εκστρατεία. Οι οπλαρχηγοί αυτοί ήταν ο Βάσσος Μαυροβουνιώτης, ο Χατζημικιάλης Νταλιάνης, και ο Νικόλας Κριεζώτης. Από τη Φιλιππούπολη της Θράκης ο Χατζή Γιαννακός ήταν εγκατεστημένος στη Δαμασκό και αυτός που έφερνε γράμματα από Σύριους και Λιβανέζους ηγέτες και που έπεισε τους οπλαρχηγούς Μαυροβου-

νώτη, Κριεζώτη και Χατζημικιάλη να εκστρατεύσουν στο Λίβανο.

Την πρωτοβουλία τους, όμως, πληροφορήθηκε ο Χαράλαμπος Μάλης που διεφώνησε ριζικά και τους κατήγγειλε στο Βουλευτικό με έγγραφο του ημερομηνίας 29 Ιανουαρίου 1826. Ο Μάλης διαφωνούσε προς μια τέτοια επιχείρηση ατομικής πρωτοβουλίας μερικών οπλαρχηγών, επιμένοντας ότι τυχόν εκστρατεία στο Λίβανο και στην Κύπρο θα έπρεπε να αναληφθεί επίσημα από την ελληνική κυβέρνηση.

Παρά την καταγγελία του Μάλη, οι τρεις

οπλαρχηγοί, ενισχυμένοι και από τους Σταύρο Λιακόπουλο και Χατζηστεφανή Βούλγαρη, συγκεντρώθηκαν στο Κυκλαδίτικο νησί Κέα, απ' όπου ξεκίνησαν, χωρίς την έγκριση του Εκτελεστικού, κατά τα τέλη Φεβρουαρίου 1826, με 2.000 άνδρες σε 14 καράβια. Λίγες μέρες αργότερα, αρχές Μαρτίου, το σώμα έφθασε στο Λίβανο όπου αποβιβάστηκε κοντά στη Βηρυτό, κατέλαβε έναν παραθαλάσσιο πύργο κι άρχισε να επιδίδεται σε λεηλασίες.

Ο εμίρης του Λιβάνου Μπεσσίρ, με τον οποίο οι αρχηγοί του σώματος ήλθαν σε

επαφή, ζήτησε τα επίσημα συστατικά ή πληρεξούσια γράμματά τους, που βέβαια δεν είχαν. Τότε τους διέταξε να φύγουν το συντομότερο, για να μην τους επιτεθεί. Η αναχώρησή τους έγινε στις 25 Μαρτίου. Από το Λίβανο ήλθαν στην Κύπρο όπου επιδόθηκαν σε ληστρικές ενέργειες και κατατρομοκράτησαν Έλληνες και Τούρκους. Στις ακτές της Κιλικίας έπιασαν ένα αυστριακό εμπορικό καράβι φορτωμένο χειροτεχνήματα και χρυσούφαντα υφάσματα του Χαλεπίου, και άδοξα γύρισαν στην Ελλάδα.

Πίνακας 5: ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Βουλή των Ελλήνων, «Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας».
2. Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού για την Ελληνική Επανάσταση (http://www.fhw.gr/chronos/12/gr/1821_1833/index.html) και την Ελληνική Μετανάστευση (http://www2.fhw.gr/projects/migration/index_gr.html)
3. «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους» της Εκδοτικής Αθηνών, Αθήνα, τ. ΙΒ, 1975.
4. «Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770 – 2000», Αθήνα, τόμος 3ος, 2003, εκδόσεις «Ελληνικά Γράμματα».
5. Αλιβιζάτος Νικόλαος, «Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Α 1821 – 1941», 1981.
6. Αναστασιάδης Γ., «Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας (1821 – 1941)», τεύχος Α.
7. Α.Μ. Ανδρεάδης, «Τα Δάνεια της Ανεξαρτησίας (1824 – 1825) – Το Δημόσιον Χρέος επί Βαυαρικής Δυναστείας», Αθήνα, 1904.
8. Άννινος Μπάμπης, «Οι φιλέλληνες του 1821», Αθήνα, 1995, εκδόσεις «Δημιουργία».
9. Ασπρέας Γεώργιος, «Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος», Εκδόσεις «Χρήσιμα Βιβλία», Αθήνα, 1930.
10. Βακαλόπουλος Απ., «Πρόσφυγες και Προσφυγικόν Ζήτημα κατά την Επανάστασιν του 1821», Ιστορική Μελέτη, Εν Θεσσαλονίκη, 1939.
11. Βακαλόπουλος Απ., «Νέα Ελληνική Ιστορία, 1204 – 1985», Θεσσαλονίκη, 200321, Εκδόσεις «Βάνιας».
12. Βακαλόπουλος Κων., «Νεοελληνική Ιστορία, 1204 – 1940», Θεσσαλονίκη, 1993.
13. Βαλέτας Γ., «Το προδομένο Εικοσιένα», Εκδόσεις «Κορυδαλού», Αθήνα, 1946.
14. Βλαχογιάννης Γιάννης, άρθρο στο περιοδικό «Νέα Εστία» με τίτλο «Το κρυφό σκολειό», 15 Αυγούστου 1945, τεύχος 436, σ. 678-683.
15. Βλαχογιάννης Γιάννης, «Ιστορική Ανθολογία», Αθήνα, 20022, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», επιμέλεια: Άλκης Αγγέλου.
16. Βλάχος Ν. (1975), «Στέφανος Κανέλλος (1792 – 1823)», άρθρο στο περιοδικό «Παρνασσός», τεύχος 17, σ. 257 – 276.
17. Βολίδης Θεμ., «Αδαμαντίου Κοραή, Σημειώσεις στο προσωρινό πολίτευμα της Ελλάδος του έτους 1822», 1933.
18. Βουρνάς Τάσος, «Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας, 1821 – 1909», Αθήνα, 20004, Εκδόσεις Πατάκη.
19. Βούρος. Ιωάννης «Σημειώματά τινα περί του Νοσοκομείου Ερμούπολεως», «Ασκληπιός», Εν Αθήναις 1 Απριλίου 1838, περίοδος Β' Φυλλάδιον Θ' σελ. 256-258.
20. Βυζάντιος Χρήστος Σ., «Ιστορία των κατά την Ελληνικήν επανάστασιν εκστρατειών και μαχών ων συμμετέσχεν ο τακτικός στρατός από του 1821 μέχρι του 1833».
21. Λόρδος Βύρων, «Επιστολές από την Ελλάδα : 1809 – 1811 και 1823 – 1824», μετάφραση: Δημοσθένης Κούρτοβικ, επιμέλεια: Leslie A. Marchand, Αθήνα, εκδόσεις «Ιδεόγραμμα», 1996.
22. Γκιαλάς Αθ. (1975), «Χίοι ιατροί κατά την εθνεγερσίαν του 1821», άρθρο στο περιοδικό «Χιακή Επιθεώρησις», τεύχος 13, σ. 111 – 121.
23. Δαρδανός Γιώργος, «Θεόφιλος Καΐρης – Δημήτριος Μπαλής. Δυο αγωνιστές για κοινωνική απελευθέρωση», στο «Θεόφιλος Καΐρης», Αθήνα, 1988
24. Δασκαλάκης Γ., «Ελληνική συνταγματική ιστορία, 1821 – 1935», 1952.
25. Δετοράκης Θεοχάρης, «Ιστορία της Κρήτης», Ηράκλειο, 1990, Εκδόσεις ΤΥΠΟΚΡΕΤΑ.
26. Δημαράς, Αλέξης επιμ., «Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε: τεκμήρια ιστορίας», τ. Α' : 1821 – 1894, Αθήνα, 1973, εκδόσεις «Ερμής».
27. Δημητρόπουλος Ανδρέας, «Γενική Συνταγματική Θεωρία», Αθήνα, 2004, εκδόσεις Σάκκουλας.
28. Ζέβγος Γ., «Σύντομη Μελέτη της Νεοελληνικής Ιστορίας», Εκδόσεις «ΤΑ ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ», Αθήνα, 1945, τόμος Α.
29. Ιερόθεος, Μητροπολίτης Ναυπάκτου, «Ο Ιεράρχης της Ελευθερίας», ομιλία στην Πάτρα, στα «Πρωτοκλήτεια 2006».
30. Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, «Το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο», Αθήνα, 1994.
31. Καγιάς Π. Γ., «Χωρίς Φόβο και Πάθος το 1821», Αθήνα, 1980, εκδόσεις Ι. Σιδέρης.
32. «Καθολική Εκκλησία της Ελλάδος», λήμμα στη Βικιπαίδεια – el.wikipedia.org/wiki/Καθολική_Εκκλησία_της_Ελλάδος.
33. Κανδηλέρης Μιχαήλ Α., «Αι Συντεχνιαί και η Εκκλησία επί Τουρκοκρατίας», Εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα, 1973.
34. Καρολίδης Παύλος, «Ιστορία της Ελλάδος μετ' εικόνων», εκδόσεις «ματι», Κατερίνη, 2006.
35. Κασμούλης Νικόλαος, «Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επανάστασης των Ελλήνων, 1821 – 1833», εκδόσεις «Βεργίνα», Αθήνα, 2005.
36. Κόκκινος Διονύσιος, «Η ελληνική επανάστασις», τ. Ι – VI, Αθήνα, 19573, εκδόσεις «Μέλισσα».
37. Κόκκινος Διονύσιος, «Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος», τ. 1 – 4, Αθήνα, 1978, εκδόσεις «Μέλισσα».
38. Κολοκοτρώνης Θεόδωρος, «Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836», Αθήνα, 1846.
39. Κορδάτος Γιάννης, «Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας», τ. Χ, Αθήνα, εκδόσεις «20ος αιώνας».
40. Κορδάτος Γιάννης, «Η κοινωνική σημασία της ελληνικής επανάστασης του 1821», Αθήνα, 19747, εκδόσεις «Επικαιρότητα».
41. Κορδάτος Γιάννης, «Οι επεμβάσεις των Άγγλων στην Ελλάδα», Αθήνα, 19732, εκδόσεις «Επικαιρότητα».
42. Κουμαριανού, Αικατερίνη, «Ο Τύπος στον Αγώνα», 3 τ., Αθήνα, 1971, εκδόσεις «Ερμής».
43. Κρεμμυδάς Β., «Ιστορία Νεότερη και σύγχρονη Γ' Γυμνασίου», Ο.Ε.Δ.Β.
44. Κριτοβουλίδης, Κ.Κ., «Ιστορία της Επανάστασης της Κρήτης», Αθήνα, 1971 (Συμπλ. Υπό Ι. Δ. Κονδυλάκη).
45. Κυριακόπουλος Κ. και Μαυρογιώργος Χρ., «Η περιθάλψη του πληθυσμού και των στρατιωτών κατά την διάρκεια της Επανάστασης του '21», «Εταιρεία Στρατιωτικής Ιατρικής ή ς », http://www.helsocmilmed.gr/Member_articles.php
46. Κώνστας Κ.Σ., «Γιατροί-Νοσοκομεία-Αρρώστιες στο Επαναστατημένο Μεσολόγγι (1821 – 1826)», περιοδικό «Νέα Εστία», 1959, τ. ΞΕ' σελ. 528-531.
47. Μακρυγιάννης Γιάννης, «Απομνημονεύματα», εκδόσεις Α.Σ.Ε..
48. Μανίκας Κωνσταντίνος, «Σχέσεις Ορθοδοξίας και Ρωμαιοκαθολικισμού στην Ελλάδα, κατά την διάρκεια της Επανάστασης (1821 – 1827)», διδακτορική διατριβή.
49. Μαρξ Κ. – Ένγκελς Φρ., «Η Ελλάδα, η Τουρκία και το Ανατολικό Ζήτημα» (εισαγωγή – μετάφραση – υπομνηματισμός: Παναγιώτης Κονδύλης), Αθήνα, 1985, εκδόσεις «Γνώση».
50. Μελάς Σπύρος, «Ο Γέρος του Μωριά»,

Αθήνα, 1957, εκδόσεις Μπίρης.

51. Μέντελσον – Μπαρτόλντι Κάρολος, «Επίτομη Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης», εκδόσεις αφοί Τολίδη.

52. Μεταλλινός Γεώργιος π., «Ελληνισμός Μαχόμενος», Εκδόσεις «Τήνος», Αθήνα, 1995.

53. Μεταλλινός Γεώργιος π., «Ο «ευρωπαϊστής» Καποδίστριας», άρθρο στο περιοδικό ΕΝΟΡΙΑΚΗ ΕΥΛΟΓΙΑ, τεύχος 105, Μάρτιος 2011.

54. Μπαμπούνης Χαράλαμπος Ν., «Η Γραμματεία «των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδευσεως» και η εκπαιδευτική πραγματικότητα κατά την Καποδιστριακή περίοδο», διδακτορική διατριβή, Αθήνα, 1998.

55. Μπελογιάννης Νίκος, «Το ξένο κεφάλαιο στην Ελλάδα», Αθήνα, 1998, εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή».

56. Νικητίδης Νίκος, «Καταφύγιο καταδιωγμένων η Αμοργός στην Επανάσταση του 1821», περιοδικό «Το Κάστρο της Αμοργού», αρ. 1 – Ιανουάριος 2004.

57. Παπαδόπουλος Κάρπος: «Οδυσσεύς Ανδρούτσος και Γ. Βαρνακιώτης», στη σειρά «Απομνημονεύματα αγωνιστών του '21», εκδόσεις Χ. Κοσμαδάκη, τόμος 12ος.

58. Παπαρήγας Θανάσης, στην «Κομμουνιστική Επιθεώρηση», τεύχος 1/2001, τίτλος άρθρου: «Οι εμφύλιες συγκρούσεις».

59. Παπαρρηγόπουλος Κων/νος, «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τόμοι 7, εκδόσεις Μπούρα, Αθήνα, κ.κ.

60. Παπαρρηγόπουλος Κων/νος, «Ιστορικά Πραγματεία, κατ' εκλογήν του συγγραφέως», Αθήνα, 1889.

61. Παρλαμάς Μενέλαος, «Ιστορικά και βιογραφικά σημειώματα του Στ. Νικολαΐδη», περιοδικό «Κρητικά Χρονικά», τεύχος 3, σελ. 293 – 350, Ηράκλειο Κρήτης, 1949.

62. Πολίτης Λίνος «Θέματα της λογοτεχνίας μας», Εκδόσεις Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη κ.κ.

63. Ε. Γ. Πρωτοψάλτη, «Η Κύπρος εις τον Αγώνα του 1821», Αθήνα, 1971.

64. Σαρίπολος Ν. Ν., «Η πρώτη εθνοσυνέλευσις και το πολίτευμα της Επιδάουρου του 1822», Αθήνα, 1907, εκδόσεις Ραφτάνη – Παπαγεωργίου.

65. Σβώλος Αλέξανδρος, «Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822 – 1975/1986: Η συνταγματική ιστορία της Ελλάδος», Αθήνα, 1998, εκδόσεις «Στοχαστής».

66. Σιμόπουλος Κυριάκος, «Ξενοκρατία, Μισελληνισμός και Υποτελεία», Αθήνα, 1999, εκδόσεις «Στάχυ».

67. Σιμόπουλος Κυριάκος, «Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21», Αθήνα, 1999, εκδόσεις «Στάχυ».

68. Σκαρίμπας Γιάννης, «Το 1821 και η Αλήθεια», Αθήνα, 1995, εκδόσεις «Κάκτος».

69. Σκοπετέα Έλλη, «Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα», Αθήνα 1988.

70. Σούτσος Α., «Η Τουρκομάχος Ελλάς», Αθήνα, 1850.

71. Σπηλιάδης Νικόλαος, «Απομνημονεύματα», Αθήνα, 1970.

72. Σταματόπουλος Τάκης, «Ο εσωτερικός αγώνας κατά την επανάσταση του 1821» (τόμοι Α – Δ), Αθήνα, εκδόσεις «Κάλβος», 1979.

73. Στασινόπουλος Μιχ., «Η παιδεία κατά την Επανάστασιν και κατά τα πρώτα μετ' αυτήν έτη», περιοδικό «Παρνασσός», σελ. 600 – 602, τόμος ΙΒ, αρ. 4 (Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1970).

74. Τζούνης Αντ., «Εκθεσις περί μετοικίσεως λεπρών εις ερήμους νήσους», 16/09/1829.

75. Τοντόρωφ Ν., «Η Βαλκανική διάσταση της Επανάστασης του 1821», Αθήνα 1982, εκδόσεις Gutenberg, επιμέλεια: Γ. Καράς.

76. Τρικούπης Σπυρίδων, «Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως», τ. Α – Δ, Αθήνα, εκδόσεις «Νέα Σύνορα – Α. Α. Λιβάνη».

77. Τσαπάρας Στέφανος, «Η Πολιτική ηγεσία και οι ξένοι στη νεότερη Ιστορία της Ελλάδας», τ. Α – Δ, Αθήνα, 1988, εκδόσεις «Νέα Σύνορα».

78. Φιλήμων Ιωάννης, «Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως», Αθήνα, τύποις Π. Σούτσα και Α. Κτενά, 1859 – 1861.

79. Φίνλεϋ Γ., «Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως», εκδόσεις Αφοί Τολίδη, μετάφραση Α. Γεωργούλη, Αθήνα, 1973.

80. Φραγκίστας Χ., «Το δημοκρατικόν και φιλελεύθερον πνεύμα των πολιτευμάτων του Αγώνος», 1953, Θεσσαλονίκη.

81. Φωτιάκος (Φώτιος Χρυσανθακόπουλος), «Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως, 1821-1828», Αθήνα, εκδόσεις «Επικαιρότητα», 2005.

82. Φωτεινός Ηλίας, «Οι άθλοι της εν Βλαχία Ελληνικής Επανάστασεως το 1821».

83. Φωτιάδης Δ., «Η επανάσταση του '21», εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1972.

84. Χάου Σάμουελ (Howe Samuel), «Ημερολόγιο από τον Αγώνα 1825 – 1829». Εισαγωγή με Παρουσίαση ανεκδότων Αποσπασμάτων υπό Οδυσσεύς Δημητρακοπούλου, Αθήνα, 1971.

85. Democratie Iliadou, «Les Balkans jouet de la pratique des Puissances europeennes pendant les XVIII et XIX Siecles», Balkan Studies, Θεσσαλονίκη, τ. 16, 1975, σ. 175.

86. Clogg R., «Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1770 – 1990», μετάφραση: Λ. Παπαδάκη, Εκδόσεις «Ιστορητής», Αθήνα, 1995.

87. Gell W., «Αφήγησις ενός ταξιδιού στο Μοριά», Λονδίνο 1823.

88. Hofmann Georg, Das Papsttum und der Griechische Freiheitskampf, τόμος 136, Orientalia Christiana Analecta (Rome 1952, σελ. 72-74 και 78).

89. Millingen Julius, «Memoirs of the Affairs Grece etc.», London, 1831.

90. Rayband Maxime, «Memoire sur la Grece pour servirdal; histor de la guerre de l' Independance», Paris 1824.

91. Richards D., «Ιστορία της σύγχρονης Ευρώπης, 1789 – 2000», εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2001, μετάφραση: Φ. Κ. Βώρος.

92. Waddighton George, «A visit to Greece in 1823 and 1824», London 1825.

Βιογραφικό

Γεώργιος Η. Ορφανός

Γεννήθηκε το 1969 στα Χανιά και ζει στο Ηράκλειο. Σπούδασε στην Φιλοσοφική Σχολή (Τμήμα Φιλολογίας) του Πανεπιστημίου Κρήτης και είναι κάτοχος Μεταπτυχιακού διπλώματος Ειδίκευσης από το Τμήμα Επιστήμης Η/Υ του ίδιου Πανεπιστημίου σε θέματα Διαχείρισης Πολιτισμικής Κληρονομιάς και Διαχείρισης Πληροφοριακών συστημάτων. Εργάζεται στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Αρθρογραφεί καθημερινά από το 2000 στα «ΧΑΝΙΩΤΙΚΑ ΝΕΑ» με κοινωνικοπολιτικά και ιστορικά δημοσιεύματα ή επίκαιρες επιφυλλίδες με το κανονικό του ονοματεπώνυμο ή με το φιλολογικό ψευδώνυμο Γ. Απετραίος, το οποίο οφείλεται στην εκ μητρός καταγωγή του από τα Άπερα (Μεγάλα Χωράφια) Αποκορώνου. Μέρος των δημοσιεύσεών του κυκλοφόρησε υπό τον τίτλο «**Δύναμη εν καιρώ θλίψεως**» το 2019 (εκδόσεις «ΧΑΝΙΩΤΙΚΑ ΝΕΑ»), την ίδια χρονιά (2019), μάλιστα, από την Ένωση για την Ανάδειξη και τη Διάδοση της Ελληνικής Γλώσσας (Ε.Α.Δ.Ε.Γ.) και το Σύνδεσμο Φιλολόγων Νομού Σερρών εξεδόθη η ιστορική του μονογραφία για το αρχαίο αθηναϊκό πολίτευμα, «**Όταν η Αθηναϊκή Δημοκρατία κινδύνευσε: Το ολιγαρχικό πραξικόπημα του 411 π.Χ.**», ενώ κυκλοφορεί, από το 2008, το βιβλίο του «**Ανθολόγιο όρων και θεωριών γενικής διδακτικής και ψυχοπαιδαγωγικών θεμάτων**» από τις εκδόσεις Gutenberg Αθηνών. Τρία (3) θεατρικά του έργα έχουν βραβευτεί, τα τελευταία χρόνια, σε ισάριθμους λογοτεχνικούς διαγωνισμούς με θέματα από την αρχαία Ιστορία ή τη νεοελληνική ζωή. .

Χανιώτικα νέα

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ: ΧΑΝΙΩΤΙΚΑ ΝΕΑ - ΕΚΤΥΠΩΤΙΚΗ Α.Ε.

ΙΔΡΥΤΗΣ: Γιάννης Ε. Γαρεδάκης

ΕΚΔΟΤΗΣ: Μανώλης Α. Γαρεδάκης

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Παρασκευάς Ν. Περάκης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ "ΔΙΑΔΡΟΜΩΝ":

Ελευθερία Μ. Κουμή

ΣΥΝΤΑΞΗ: Γιάννης Λυβιάκης, Γιάννα Μαρουλοσπιάκη

ΡΕΠΟΡΤΑΖ: Ηλίας Κάκανος, Γιώργος Κώνστας, Δημήτρης Μαριδάκης, Φανή Νικηφοράκη, Βασιλική Τωμαδάκη, Ελένη Φουντουλάκη

ΑΘΛΗΤΙΚΑ: Γιώργος Δρακάκης ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: Νεκτάριος Κακατσάκης

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Γεωργία Αδικημενάκη, Δέσποινα Βάλλα, Νίκη Ξυφανταράκη

ΠΙΣΤΕΤΣ: Hussein Rajajifikhar Γιάννης Περάκης, Γιώργος Στεφανάκης

ΣΥΝΤΑΞΗ: Εμπορικό Κέντρο "Ερμής" (Μπουνιαλή) τηλ. 2821051003 - 6, fax 2821051007 e-mail: info@haniotika-nea.gr

ΓΡΑΦΕΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ: Καραϊσκάκη 49 τηλ. 2821070563 - 6, FAX 2821091900

ΔΙΑΦΗΜΙΣΤΙΚΟ ΤΜΗΜΑ: Εύα Κουμή τηλ.: 2821070.563 - 6, FAX 2821091900 e-mail: ads@haniotika-nea.gr

www.haniotika-nea.gr

haniotika.nea

HaniotikaNea

haniotikanea

haniotikanea

**Εκδόσεις των Χανιώτικων νέων
και του Μουσείου Τυπογραφίας
στο ηλεκτρονικό μας βιβλιοπωλείο**
shop.haniotika-nea.gr